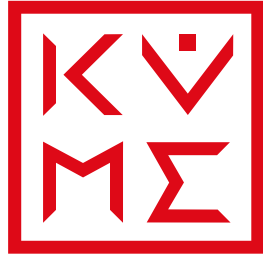

Kutupluluk ve Tedarik:

Soğuk Savaş'tan Günümüze Orta Doğu Savunma Ticaretinin Yapısal Dönüşümü

Ahmet Zahit Güney, Abdullah Kabaoğlu

ARAŞTIRMA

Kutupluluk ve Tedarik

Soğuk Savaş'tan Günümüze Orta Doğu Savunma Ticaretinin Yapısal Dönüşümü

Ahmet Zahit Güney - Abdullah Kabaoğlu

HAZİRAN 2026
KÜME | RAPOR

Bu raporu aşağıdaki şekilde alıntılatabilirsiniz:

Güney, Ahmet Zahit, ve Abdullah Kabaoğlu. *Kutupluluk ve Tedarik: Soğuk Savařtan Günümüze Orta Doğu Savunma Ticaretinin Yapısal Dönüşümü*. Kültür Medeniyet Vakfı, 2026. <https://doi.org/10.5281/zenodo.20229063>.

Ahmet Zahit Güney

Ahmet Zahit Güney, Bođaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ile Tarih bölümlerinden mezundur. Kültür Medeniyet Vakfı bünyesinde Güvenlik ve Strateji Araştırmaları biriminde araştırmacı olarak çalışmaktadır.

Abdullah Kabaoğlu

Abdullah Kabaoğlu, uluslararası ilişkiler ve güvenlik çalışmaları alanında uzmanlaşmaktadır. Siyaset Bilimi alanında doktora çalışmaları na University of Illinois Urbana-Champaign'de devam eden Kabaoğlu; uluslararası ittifaklar, nükleer strateji ve Bayesyen modelleme gibi nicel metodoloji konularında çalışmaları nı sürdürmektedir. Bunun yanı sıra Kültür Medeniyet Vakfı bünyesinde Güvenlik ve Strateji Araştırmaları Masası'nın koordinatörlüğünü üstlenmektedir.

Rapordaki istatistiki analizin replikasyon dosyalarına aşağıdaki linkten ulaşabilirsiniz:

<https://github.com/kume-arastirma/Kutupluluk-ve-Orta-Dogu-Savunma-Ticareti>

COPYRIGHT © 2026

Bu yayının tüm hakları Kültür Medeniyet (KÜME) Vakfı'na aittir. KÜME'nin izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir. Bu yayındaki fikirler tamamen yazarına aittir ve Kültür Medeniyet Vakfı'nın yayın politikasını yansıtmayabilir.

KÜME | İstanbul

Fenerbahçe Mahallesi, Bağdat Caddesi 164/A, Kadıköy/İstanbul.

iletisim@kumevakfi.com

İçindekiler

Özet	2
1. Giriş	4
2. Kutupluluk, İttifaklar ve Düzen	6
2.1. Kutupluluk ve Düzen	6
2.2. Kutupluluk ve İttifak İdaresi	8
2.3. İttifak Siyaseti ve Silah Ticareti	10
3. Küresel Düzen ve Orta Doğu Savunma Ticareti	14
3.1. Soğuk Savaş Dönemi	15
3.2. ABD Hakimiyetindeki Tek Kutupluluk Dönemi	20
3.3. Çok Kutupluluğun Yükselişi	22
3.4. Bölge İçi Tedarik	28
4. İstatistiksel Analiz ve Bulgular	32
5. Sonuç	37
Kaynakça	39

Özet

Bu çalışma, Soğuk Savaş'tan günümüze Orta Doğu'ya yönelik silah ticareti örüntülerini inceleyerek bu örüntülerin küresel kutupluluk yapısındaki dönüşümlerle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır. Analiz, SIPRI Silah Transferleri Veritabanı'nın 1948–2023 dönemini kapsayan kayıtları üzerinden yürütülmüş; betimsel bulgular Soğuk Savaş'ın bitişini dışsal bir kırılma noktası olarak ele alan kesintili regresyon (*regression discontinuity*) tasarımıyla niceliksel olarak temellendirilmiştir.

Çalışmanın temel tezi, bölgesel silah ticaretinin küresel sistemin geçirdiği üç farklı kutupluluk konfigürasyonuna paralel biçimde üç farklı mantık üzerine inşa edilmiştir. Soğuk Savaş'ın çift kutuplu ortamında bölge devletleri kamplarının lider gücüyle derin tedarik ilişkileri kurmayı tercih etmiş; ABD ve Sovyetler Birliği'nin bölge pazarındaki birleşik payı %80 düzeylerine ulaşmıştır. Sovyet etkisi 1967 Altı Gün Savaşı'na kadar zirvede seyretmiş, ardından Detente ve Brejnev Durgunluğu ile birlikte gerilemiş; 1980 sonrasında Reagan döneminin yığınak politikası ve Sovyet kaynaklarının Afganistan'da tükenmesiyle birlikte ABD bölgenin tartışmasız birincil tedarikçisi konumuna yükselmiştir. Bu açıdan Soğuk Savaş'ın bitışı, ABD'nin bölge pazarındaki payında istatistiksel olarak anlamlı bir sıçramaya karşılık gelmektedir.

Soğuk Savaş'ın bitişiyile şekillenen tek kutuplu dönemde bölge devletleri ABD'nin belirlediği teknoloji rejimine asimetrik biçimde bağlanmış, ABD'nin pazardaki payı tarihsel zirvesine ulaşmıştır. Ne var ki bu dönem kalıcı olmamış; 2000'li yılların ortalarından itibaren ABD'nin baskın konumu aşınmaya başlamıştır. Niceliksel bulgular da bu kademeli erozyonu doğrulamakta, ABD'nin pazar payının söz konusu dönemden itibaren anlamlı biçimde gerilediğini göstermektedir.

ABD'nin bıraktığı boşluğun hangi aktör tarafından doldurulduğu sorusu, çalışmanın merkezi bulgularından birine işaret etmektedir. Bu boşluk hiçbir aktör tarafından bütünlüklü biçimde doldurulamamıştır. Rusya, Suriye'deki askeri varlığı ve İran ile geliştirdiği stratejik eksene rağmen bölgedeki etkisini sistematik bir tedarik ağına dönüştürememiş; Soğuk Savaş'ın bitişindeki sert düşüşün ardından düz bir seyir izlemiştir. Çin, bölgede artan etkinliğine rağmen bu boşluğu anlamlı bir şekilde dolduramamıştır. Geleneksel Avrupalı tedarikçiler - Almanya, Birleşik Krallık ve Fransa - bu fırsat penceresini sınırlı sınai kapasiteleri ve ihracat denetim rejimlerinin getirdiği siyasi kısıtlar nedeniyle anlamlı bir paya dönüştürememiş; İtalya bu tablonun istisnası olarak yükselmiştir.

Dış aktörler tarafından doldurulamayan bu boşluk, bölge içi tedarikçilere fırsat alanı sunmuştur. İsrail, Türkiye, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin bölge içi silah satışları kayda değer bir yükseliş sergilemiş; bölge içi tedarik oranı Soğuk Savaş'ın bitişinden itibaren istatistiksel olarak güçlü biçimde anlamlı bir ivme kazanmıştır. Aynı dönemde ülke başına ortalama tedarikçi sayısı da yeniden artış eğilimine girmiş, bu durum bölge devletlerinin tek bir tedarikçiye bağımlı kalmaktan kaçınma refleksinin somut bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

Bölge içi aktörler arasında İsrail, hava savunma ve siber güvenlik alanlarındaki üstünlüğüyle bölgenin en büyük ihracatçısı konumundadır; ancak 7 Ekim sonrası dönem, İbrahim Anlaşmaları üzerinden açılan normalleşme penceresini fiilen kapatmış ve bu üstünlüğün kalıcı bir tedarik mimarisine dönüşmesini engellemiştir. Türkiye, sahada kanıtlanmış insansız hava araçları başta olmak üzere geliştirdiği sistemlerle hem mevcut ittifakları (Katar) pekiştiren hem de yeni normalleşme süreçlerini (BAE, Suudi Arabistan) kolaylaştıran çift yönlü bir aktör olarak öne çıkmıştır. İran'ın bölgesel vekil ağı Suriye ve Lübnan'daki gelişmelerle birlikte ciddi biçimde aşınmış, BAE ise EDGE Group çatısında geliştirdiği savunma ekosistemiyle yükselen bir aktör haline gelmiştir.

Tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde Orta Doğu silah pazarının; geleneksel büyük güçlerin görece azalan etkisi, yeni tedarikçilerin sunduğu alternatifler ve bölge ülkelerinin giderek yaygınlaşan çeşitlendirme stratejilerinin bir araya gelmesiyle tek ve çift kutuplu dönemlerin öngörülebilir tedarik düzeninden ayrıştığı görülmektedir. Bu konjonktürde Türkiye, sahip olduğu savunma sanayi yatırımları ve bölge ülkeleriyle halihazırda kurduğu silah tedarik ilişkileriyle, söz konusu ilişkileri kalıcı tedarik ağlarına dönüştürme bakımından kayda değer bir potansiyel taşımaktadır. Diğer yandan, çalışmanın merkezinde yer alan kutupluluk-tedarik örüntüsü ilişkisi göz önüne alındığında bu potansiyelin mükemmeliyetle aktüelize edildiği senaryoda dahi Türkiye'nin Orta Doğu silah piyasasını tek başına domine eden bir aktör olarak ortaya çıkması önünde engeller bulunmaktadır. Nitekim, küresel çok kutupluluktan tevellüt eden çeşitlendirme baskısı sebebiyle, bölge devletlerinin silah portföylerini çok sayıda tedarikçi arasında bölme eğilimi öngörülebilir gelecekte sürecektir. Dolayısıyla, çok kutuplu yeni düzenin Orta Doğu bağlamında Türk silah sanayii için hem kısa vadede büyük fırsatlar sunarken hem de uzun vadede aşılması güç belli kısıtlar yarattığı sonucuna varılabilir. Türkiye çok kutupluluğun Orta Doğu ülkeleri üzerinde yarattığı baskılara uygun siyasi ve diplomatik çözümler ürettiği ölçüde, bu uzun vadeli kısıtları aşmakta muvaffak olacaktır.

1. Giriş

Orta Doğu, tarih boyunca büyük güçlerin nüfuz mücadelesine sahne olmuş bir coğrafya olarak uluslararası sistemin dönüşümlerini en yoğun biçimde hisseden bölgelerin başında gelmektedir. Soğuk Savaş'ın çift kutuplu ortamından ABD'nin tek kutuplu hakimiyetine, oradan da günümüzde belirginleşen çok kutuplaşma sürecine uzanan küresel dönüşüm, bölge devletlerinin stratejik tercihlerini ve dış aktörlerle kurdukları ilişkileri köklü biçimde şekillendirmiştir. Bu dönüşümün izini sürmek için başvurulabilecek en somut göstergelerden biri ise silah ticaretidir.

Silah ticareti, sıradan bir ticari ilişkiden farklı olarak alıcıyı tedarikçiye uzun vadeli bir bağımlılık ilişkisi içine sokar. Tedarik aşamasındaki ambargo riskleri, teslimat takvimleri, bakım ve yedek parça ihtiyacı ile mühimmat ikmali süreçleri, alıcı devleti tedarikçinin siyasi iradesine bağımlı kılar. Bu nedenle bir devletin hangi kapıdan silah temin ettiği, salt ticari bir tercihten öte aynı zamanda stratejik konumlanışını, tehdit algısını ve uluslararası sistem içindeki tarafını da yansıtan kritik bir göstergedir. Orta Doğu'da bu durum bilhassa belirgindir, zira devletlerin neredeyse tamamı ihtiyaç duydukları envanteri ağırlıklı olarak dış tedarikçilerden temin ettiğinden silah tedarik kanalları bölgenin güvenlik mimarisinin ve ittifak örüntülerinin doğrudan bir yansıması olarak okunabilmektedir.

Bu çalışma, Soğuk Savaş'tan günümüze Orta Doğu'ya yönelik silah ticareti örüntülerini incelemekte ve bu örüntülerin küresel kutupluluk yapısındaki dönüşümlerle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel iddiası, bölgesel silah ticaretinin küresel sistemin geçirdiği üç ayrı kutupluluk konfigürasyonuna paralel biçimde üç ayrı mantık üzerine inşa edildiğidir:

1. Soğuk Savaş'ın çift kutuplu ortamında ABD ve Sovyetler Birliği eksenlerinde derinleşen tedarik ilişkileri,
2. Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dönemde ABD'nin teknoloji rejimine asimetrik biçimde bağlanan bir bölgesel pazar
3. 2000'li yıllardan itibaren belirginleşen çok kutuplaşma sürecinde ise bölge devletlerinin tedarikçi yelpazelerini çeşitlendirmesi ile şekillenen daha rekabetçi ve parçalı tablo.

Analiz, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) tarafından derlenen Silah Transferleri Veritabanı esas alınarak yürütülmüş, farklı silah sistemlerini karşılaştırılabilir kılmak amacıyla SIPRI Gösterge Değerleri (TIV) kullanılmıştır. Çalışmanın ilk bölümü, kutupluluk yapısının ittifak idaresi ve silah tedariki üzerindeki etkilerini teorik düzlemde tartışmaktadır. İkinci bölüm bu çerçeveyi Orta Doğu özelinde ampirik düzlemde sınamakta; Sovyetler Birliği'nin yükseliş ve gerileiş dönemlerinden Soğuk Savaş'ın son evresinde ABD'nin pekişen üstünlüğüne, ABD hakimiyetindeki tek kutuplu dönemden çok kutuplaşmanın yükselişine uzanan ardışık tarihsel evreler boyunca bölgesel silah ticaretinin geçirdiği dönüşümü izlemektedir. Bu bölüm aynı zamanda Rusya, Çin ve Avrupa ülkelerinin yanı sıra İsrail, Türkiye, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi bölgesel aktörlerin söz konusu dönüşümdeki konumlarını da ele almaktadır. Üçüncü bölümde ise betimsel bulgular kesintili regresyon (*regression discontinuity*) yöntemiyle istatistiksel olarak temellendirilmektedir.

2. Kutupluluk, İttifaklar ve Düzen

Uluslararası ilişkiler disiplinde kutupluluk, geleneksel olarak sistemdeki büyük güçlerin sayısına ve bu güçler arasındaki maddi kapasite dağılımına gönderme yapan bir kavram olarak yaygın şekilde kullanılmaktadır. Ne var ki kutupluluk kavramı salt anlamda güç dağılımını betimlemekten öte işlevlere haizdir. Asıl analitik değerini, uluslararası düzenin niteliğini ve işleyiş mantığını açıklama kabiliyetinden almaktadır. Kutupluluk çerçevesindeki her farklı güç dağılımı konfigürasyonu belirli iş birliği kalıplarını teşvik ederek veya engelleyerek, çatışma dinamiklerini kendine özgü mekanizmalar aracılığıyla biçimlendirir. Bu nedenle kutupluluğu yalnızca güç kapasite dağılımını ortaya koyan betimleyici bir değişken olarak değil, uluslararası düzenin genel hatlarını belirleyen yapısal bir çerçeve olarak ele almak gerekmektedir.

Kutupluluk ile düzen arasındaki ilişkinin omurgasını oluşturan aracı mekanizmaların başlıcalarından biri ittifaklardır. İttifaklar, güç dağılımının soyut mantığını somut stratejik taahhütler, karşılıklı beklentiler ve kurumsal düzenlemelerle somutlaştığı araçlardır. Tek kutuplu bir sistemde kurulan ittifakların yapısı ve işlevi, çift kutuplu ya da çok kutuplu bir sistemdekilerden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu nedenle herhangi bir kutupluluk biçiminin ortaya çıkardığı düzeni anlayabilmek için o kutupluluk yapısı içinde ittifakların nasıl kurulup sürdürüldüğüne ve hangi işlevleri yerine getirdiğine bakmak gereklidir.

2.1. Kutupluluk ve Düzen

Kutupluluk, kavramsal olarak en temelde uluslararası sistemdeki büyük güçlerin sayısına atıf yapmaktadır. Bir devletin kutup sıfatını kazanabilmesi için iki temel koşulun karşılanması gerekmektedir. İlk olarak, söz konusu devletin amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla seferber edebileceği maddi kaynaklar, teknolojik imkânlar ve hatta kurumsal kapasite bakımından diğer aktörlere kıyasla belirgin bir üstünlüğe sahip olması beklenmektedir. İkinci olarak ise bu üstünlüğün tekil bir alanla sınırlı kalmaması, aksine devlet kapasitesini oluşturan temel bileşenlerin bütününe yayılması gerekmektedir. Bu bakımdan salt ekonomik büyüklük ya da yalnızca askeri kapasite, tek başına bir devleti kutup olarak nitelendirmek için yeterli değildir. Kutup olma niteliği, kapasite unsurlarının çok boyutlu bir bileşimini gerektirmektedir.

Kutup kavramının bu tanımı üzerinde görece bir mutabakat bulunmakla birlikte, bu niteliği en isabetli biçimde hangi göstergelerin yansıttığı konusunda görüş ayrılıkları sürmektedir. Özellikle realist ekole yakın bazı yaklaşımlar askeri kapasite ve güç projeksiyonu yeteneğini temel belirleyici olarak ön plana çıkarırken diğer perspektifler ekonomik büyüklük, teknolojik gelişmişlik, nüfus kapasitesi ve coğrafi ölçek gibi unsurların daha kapsamlı ve sürdürülebilir göstergeler sunduğunu ileri sürmektedir. Örneğin kutupluluk analizlerinde yaygın şekilde kullanılan

Composite Index of National Capability metriği askeri harcamalar, askeri personel sayısı, çelik üretimi, enerji tüketimi, kentli nüfus ve toplam nüfus gibi değişkenleri tek bir matematiksel çerçevede bir araya getirerek devletlerin toplam maddi kapasitesini ölçmektedir.¹ Uluslararası sistem, bu kabiliyetlerin küre çapında dağılımına istinaden kutup niteliği taşıyan devletlerin sayısına bağlı olarak geleneksel biçimde tek kutuplu, çift kutuplu ve çok kutuplu olmak üzere üç temel kategoride sınıflandırılmaktadır.

Tek kutuplu sistem: Tek bir devletin kaynak ve kapasite bakımından diğer tüm devletlere kıyasla belirgin ve sürdürülebilir bir üstünlüğe sahip olduğu uluslararası yapı biçimini ifade etmektedir. Kavramsal sınırlarını doğru çizmek analitik açıdan büyük önem taşımaktadır: Sistem içinde çok sayıda egemen devletin varlığını sürdürmesi ve uluslararası sistemin anarşik doğası gereği hâkim konumdaki kutbun diğer aktörler üzerinde mutlak bir kontrol tesis etmesi gerekmemektedir. Tek kutupluluk, dolayısıyla bir güç asimetrisine işaret etmekle birlikte hegemonya kavramından ayrılmaktadır.² Örneğin Roma İmparatorluğu'nun bilinen dünya üzerinde tesis ettiği kapsamlı egemenlik, tek kutupluluktan ziyade klasik bir hegemonya örneği olarak nitelendirilmektedir. Buna karşın, ABD'nin Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte küre çapında edindiği baskın pozisyon, tam anlamıyla bir egemenlik tesisini içermediği için tek kutuplu anarşik bir düzene tekabül etmektedir.

Çift kutuplu sistem: Uluslararası sistemde iki baskın gücün aynı anda var olduğu ve sistem dinamiklerinin bu iki aktör arasındaki güç dağılımı etrafında şekillendiği yapıyı ifade etmektedir. Kavram ilk kez 1944 yılında William T. R. Fox tarafından savaş sonrası uluslararası düzenin tasarımına ilişkin tartışmalar bağlamında kullanılmıştır.³ Fox, ABD, Sovyetler Birliği ve Birleşik Krallık'ı üç süper güç olarak tanımlamakla birlikte dönemin uluslararası sistemini fiilen Anglo-Amerikan ittifakı ile Sovyetler Birliği arasındaki karşıtlık üzerinden kurgulamıştır. Hans Morgenthau ise Soğuk Savaş dönemini, diğer devletlerin güç dengesini anlamlı biçimde etkileyemeyeceği ölçüde ezici üstünlüğe sahip iki büyük gücün varlığıyla tanımlamaktadır.⁴

Çok kutuplu sistem: Uluslararası sistemde üç ya da daha fazla güç merkezinin bir arada var olduğu ve sistem dinamiklerinin bu çoklu güç dağılımı etrafında şekillendiği yapıyı ifade etmektedir. Tarihsel perspektiften bakıldığında çok kutuplu düzen, uluslararası sistemde en yaygın biçimde gözlemlenen yapı olmuştur. 1815 Viyana Kongresi'nden Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avrupa siyasetini şekillendiren Avrupa Uyumu (*Concert of Europe*), çok kutuplu düzenin en bilinen barışçıl örneğini oluştururken; Otuz Yıl Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı gibi büyük ölçekli çatışmalar da çok kutuplu sistem içinde ortaya çıkan yıkıcı örnekler arasında yer almaktadır.

Bu klasik üçlü tipoloji, kutupluluğun devletler siyasetinde farklılaşan ittifak örüntüleri aracılığıyla farklı düzenlerin ortaya çıkışına imkan verdiğini vurgular. Her ne kadar bu tipoloji bazı modern yaklaşımlar tarafından karmaşık güç dağılımını kavramlaştırmakta yetersiz kaldığı için eleştirilse de⁵ modern politika yapımı tartışmalarında geçerliliğini büyük ölçüde sürdürmektedir.

1 J. David Singer, "Reconstructing the correlates of war dataset on material capabilities of states, 1816–1985", *International Interactions*, sy. 14(2) (1988): 115-32, <https://doi.org/10.1080/03050628808434695>.

2 Nuno P. Monteiro, "Unrest Assured: Why Unipolarity Is Not Peaceful", *International Security* 36, sy. 3 (2011): 9-40.

3 R. Harrison Wagner, "What was Bipolarity?", *International Organization* 47, sy. 1 (1993): 77-106.

4 Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* (Alfred A. Knopf, 1949).

5 Richard Haass'ın kutupsuzluk (*nonpolarity*), Giovanni Grevi'nin ara kutupluluk (*interpolarity*) ve çok merkezlilik (*polycentrism*) gibi alternatif kavramsallaştırmalar literatürde giderek daha fazla yer edinmektedir.

2.2. Kutupluluk ve İttifak İdaresi

Uluslararası siyasette ittifaklar, devletlerin birbirlerine duyduğu koşulsuz sempati ya da muhabbetten neşet etmez. İttifaklar, her iki tarafın çıkarları için de tehdit teşkil eden ve taraflardan hiçbirinin tekil kapasitesiyle dengeleyemediği üçüncü aktörlere karşı zorunlu iş birliği ihtiyacının sonucu olarak ortaya çıkar. Bu nedenle ittifaklar, birleriyle kurulan iş birliğinin olduğu kadar birilerine karşı yürütülen müşterek rekabetin de somutlaşmış çıktılarıdır.⁶

Bir ittifakın idaresi, söz konusu devletin bu iş birliği-rekabet dengesini sağlıklı biçimde yürütmesini gerekli kılar. Bu dengenin müttefikler arasındaki ilişkiye yansımaları ise birbirine zıt iki olumsuz sonucun önlenmesi biçiminde tezahür eder. Bu sonuçların ilki, bir devletin ortak rakibe karşı müttefikinden beklediği desteği bulamadığı terk edilme (*abandonment*) durumu; ikincisi ise bir devletin, ortak rakibin kendisine yönelttiği tehdidin boyutunu aşan bir maliyeti müttefikini uğruna üstlendiği sürüklenme (*entrapment*) durumudur.⁷

Her kutupluluk konfigürasyonu, terk edilme ve sürüklenme kaygılarının farklı biçim ve yoğunluklarda tezahür ettiği kendine özgü bir stratejik ortam yaratmakta, bu da müttefikler arasındaki işbirliği-rekabet dengesinin farklı hesaplar üzerinden kurulmasını zorunlu kılmaktadır.

Çok kutuplu sistemde ittifaklar, terk edilme ve sürüklenme risklerinin eş zamanlı ve yüksek yoğunlukta hissedildiği bir yapısal ortamda şekillenir. Sistemde birden fazla büyük gücün bulunması, her devlete birden çok potansiyel müttefik ve dolayısıyla birden çok yeniden saflaşma (*regrouping*) imkânı sunduğundan, ittifak taahhütleri doğası gereği koşullu ve değiştirilebilir niteliktedir. Başka bir ifadeyle müttefikin farklı bloğa geçme ya da mevcut ittifaktan çekilme seçeneği daima açıktır. Bu seçeneklerin yapısal olarak mevcut olması, ittifakın fiilen kullanıldığı durumların ötesinde kullanılma ihtimalini sürekli hesaba katması gerektiği için de ittifak ilişkisinin üzerinde kalıcı bir baskı unsuru oluşturur. Söz konusu belirsizlik, devletleri yeniden saflaşma seçeneklerini ve müttefikleri üzerindeki pazarlık gücünü korumak için taahhütlerini muğlak tutmaya sevk eder ve ittifak ilişkisini kırılğanlaştırır. Taahhüdün muğlaklığı burada devletler adına bir kararlılık eksikliği değil, sistemin dayattığı belirsizliğe verilen rasyonel bir yanıtıdır.

Bunun bir sonucu olarak devletler çok uzun denemeyecek zaman aralıklarında farklı devletlerle ittifak kurup mevcut müttefikleriyle yollarını ayırabilir. Kurulan ittifaklar, taraflar arasındaki çıkar örtüşmesinin sürdüğü dar bir zaman dilimine sıkışır; güç dağılımındaki görece küçük kaymalar dahi mevcut saflaşmayı sürdürmenin maliyetini hızla arttırarak sürüklenme ve terk edilme durumlarını ortaya çıkarabilir. En nihayetinde farklı ittifak angajmanlarını daha rasyonel hale getirebilir. Çok kutuplu sistemin iç dinamiklerinden ileri gelen bu volatilité, ittifakları devletler için kısa süreli ve terk edilebilir ilişki biçimlerine dönüştürmektedir.

Çift kutuplu sistemde ittifaklar ise müttefikler arasındaki ilişki bakımından yapısal olarak farklı bir zemine oturur. Bu sistemde ittifak ikileminin iki boynuzundan biri, yani terk edilme riski, fiilen ortadan kalkar; zira karşı tarafla yeniden saflaşma mümkün olmadığı için süper güçler kendi yapısal çıkarları gereği müttefiklerini savunmaya -tabiri caizse- mahkumdur. Sistemin yalnızca iki kutba indirgenmiş olması, süper güç için müttefikini kaybetmenin otomatik olarak rakibin görece gücünü artırması anlamına geldiğinden, savunma taahhüdü tercihten çok yapısal bir zorunluluk haline gelir. Müttefikin yerine ikame edilebilecek üçüncü bir büyük gücün bulunmaması, koruyucu süper güce elindeki ortaklıkları sürdürmekten başka bir seçenek bırakmaz. Bu anlamda savunma yükümlülüğü, ilişkinin içeriğinden değil sistemin kendi dinamiklerinden ileri gelir.

6 George Liska, *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence* (The Johns Hopkins University Press, 1962).

7 Glenn H. Snyder, "The Security Dilemma in Alliance Politics", *World Politics* 36, sy. 4 (1984): 461-95, <https://doi.org/10.2307/2010183>.

Bu durum aynı zamanda ittifak içi uyumsuzlukların niteliğini de değiştirir. Müttefikler arası anlaşmazlıklar artık ittifakın idamesini tehdit eden varoluşsal krizler olarak değil, yapısal güvence altına alınmış bir ilişki içindeki siyasal sürtüşmeler olarak hasıl olur. Bir başka deyişle, gerilimin eşiği ile ilişkinin kopuş eşiği birbirinden ayrışır. Çok kutuplu sistemde her ciddi anlaşmazlık potansiyel bir yeniden saflaşma ihtimali olarak okunabilirken, çift kutuplu yapıda aynı anlaşmazlıklar ilişkinin devamlılığını sorgulatacak bir yük taşımaz. Bu siyasal gerilimler müttefikler arasındaki ilişkinin mahiyetini yeniden saflaşmaya varacak derecede radikal şekilde dönüştürmeyecek, nihayetinde koruyucu süper güç onları savunmaya devam edecektir. Sonuç olarak küçük ve orta ölçekli güçler büyük güçlerin sistemin içinde kalacağını bilirler ve terk edilme endişesi yaşamazlar. Bu, onların hem süper güçle hem de birbirleriyle olan ilişkilerinde ittifakın sürekliliğini değişmez bir parametre olarak kabul etmelerine, dolayısıyla siyasal manevra alanlarını bu sabit zemin üzerinde kurmalarına imkân tanır.

Son olarak, **tek kutuplu sistemde ittifaklar**, uluslararası politikada hizmet ettikleri temel işlev olan dengeleme bakımından büyük ölçüde işlevsizleşir. Nitekim bu tür sistemlerde güç temerküzü öyle seviyelere ulaşmıştır ki diğer devletlerin kapasitelerini bir araya getirerek hâkim gücü dengeleme arayışına girmesi yapısal olarak beyhude bir çaba olarak kalır.⁸ Tek kutubun askeri, ekonomik ve teknolojik üstünlüğü, ikinci ve üçüncü sıradaki güçlerin toplam kapasitesinin dahi anlamlı bir karşı ağırlık oluşturmaya imkân tanımayacak ölçüde belirgindir. Dolayısıyla klasik anlamıyla bir karşı ittifak inşa etmenin getirisi, böyle bir girişimin hâkim gücü provoke etme maliyetinin bariz bir şekilde altında kalır. Bu sebeple tek kutuplu sistemlerde küresel ölçekteki güç siyaseti, çok kutuplu ya da çift kutuplu düzenlerde olduğu gibi birbirine karşı saflaşmış ittifak blokları üzerinden ilerlemez. Bunun yerine devletler, hâkim güçle geliştirdikleri ilişkinin niteliğine göre iki kategoriye ayrışır: söz konusu tek kutupla iyi geçinen ve onun şekillendirdiği uluslararası düzene eklenen makbul devletler ile bu düzenle uyumsuzluğu nedeniyle dışlanan, yaptırım ve baskı altında tutulan parya devletler. Böylelikle ittifakların yerini, hâkim tek kutubun belirlediği hiyerarşi içinde konumlanma mücadelesi alır.

Diğer sistemlerde müttefikleri birbirine bağlayan güvenlik merkezli zaruretin tek kutuplu sistemlerde ortadan kalkması, hâkim güce uluslararası politikada geniş bir keyfilik alanı tanır. Hâkim güç, kendi güvenliğini sağlamakta mutlak bir kendine yeterliliğe sahip olduğundan, diğer devletlerin bu güvenliğe katkısı yapısal bir zaruret olmaktan çıkar; ittifak ilişkisinin koruyucu güç açısından taşıdığı işlevsel temel buharlaşır. İttifakın hâkim unsur için artık dengeleme amacına hizmet eden zorunlu bir araç değil, bir politika tercihi haline gelmesi, ilişkinin asimetrisini derinleştirir ve hâkim gücün müttefikleri üzerindeki manevra alanını olağanüstü şekilde genişletir. Bu keyfilik ortamında, hâkim güce destek olan devletler için hem terk edilme hem de sürüklenme, istisnai krizler olmaktan çıkıp uluslararası siyasetin süregelen ve normalleşmiş bir parçası haline gelir. Hâkim güç bu devletlere yapısal bir bağımlılık ilişkisiyle bağlı olmadığı için, onları tercih ettiği biçimde bölgesel rakipleri karşısında yalnız bırakabilir; ya da tam tersine, üstün zorlayıcı kabiliyetlerini kullanarak müttefiklerini kendi tehdit algılarıyla orantısız, yüksek maliyetli ve düşük getirili çabalara sürükleyebilir. Bu bağlamda çift kutuplu sistemde küçük ve orta ölçekli devletleri terk edilme endişesinden azat eden yapısal güvence, tek kutuplu düzende mevcut olmadığı gibi çok kutuplu sistemde devletlere yeniden saflaşma seçeneği sunarak sürüklenmeye karşı kısmi bir denge sağlayan alternatif kutup da bulunmaz. Bu nedenle tek kutuplu düzenlerde orta ve küçük ölçekli devletler, tek kutubun bu keyfilik kabiliyetine karşı askeri-stratejik araçlarla denge kuramayacaklarını bildiklerinden, dengeleyici koz olarak ticari bağımlılık ilişkilerini, kültürel etki alanlarını ve ideolojik sermayelerini çeşitlendirme ve derinleştirme arayışına yönelirler. Bu arayış, klasik anlamda bir karşı dengeleme anlayışından ziyade hâkim kutubun keyfiliklerinin maliyetini yükselten ve kendilerine pazarlık marjı yaratan dolaylı bir manevra alanı inşası olarak okunabilir.

8 Stephen G. Brooks ve William C. Wohlforth, "The Myth of Multipolarity: American Power's Staying Power", *Foreign Affairs* 102, sy. 3 (2023).

2.3. İttifak Siyaseti ve Silah Ticareti

Modern savaşın teknik tabiatı içinde ileri teknoloji ürünü gelişmiş silahlara kesintisiz erişimi güvence altına almak, kendi varlığını ve çıkarlarını koruma azmindeki her devlet için hayati öneme sahiptir. Ne var ki günümüzde, modern savaşın gerektirdiği çok yönlülük seviyesinde silah sistemlerini kendi imkanlarıyla üretebilen devletlerin sayısı son derece sınırlıdır. Bilakis, bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıdaki küçük bir grubun dışında kalan tüm devletler, ihtiyaç duydukları başlıca envanterin önemli bir kısmını dış tedarikçilerden temin etmek durumundadır. Söz konusu envanterin muharebe sahasında belirleyici rol oynaması sebebiyle, devletlerin silah ticaretine ilişkin kararlarını şekillendiren hususların başında tedarikçinin güvenilirliği gelmektedir; zira silah ticareti, sıradan bir ticari işlemden farklı olarak, alıcıyı tedarikçiye uzun vadeli bir bağımlılık ilişkisi içerisine sokmaktadır.

Tedarikçileri tarafından her an yarı yolda bırakılma ihtimaliyle karşı karşıya kalan bir devlet, kritik muharebe sistemlerine erişimini gerek tedarik aşamasındaki ambargolar ve teslimat gecikmeleri, gerekse tedarik sonrası bakım, yedek parça ve mühimmat ikmali süreçlerindeki aksaklıklar sebebiyle en beklenmedik anda kaybedebilir ve böylece ulusal güvenliği için hayati kabiliyetlerden yoksun kalabilir. Bu kırılganlığın bilincinde olan devletler, silah tedarikinde salt maddi ve teknik hesapların ötesine geçerek kendi stratejik önceliklerini paylaşan aktörleri tercih etme eğilimi gösterirler. Nitekim tedarikçinin sözleşme yükümlülüklerini ifa edip etmeyeceği, nihayetinde siyasi bir irade meselesidir ve bu irade ancak tarafların stratejik çıkarlarının örtüştüğü ölçüde öngörülebilir hale gelir. Bu durum, devletler nezdinde müttefikleri ideal silah tedarikçisi konumuna yerleştirerek ittifak siyasetini silah tedarikinin ayrılmaz bir parçası kılar.

Bu sebeple küresel güç dağılımının ittifakların işleyişi ve idaresi noktasında ortaya çıkardığı komplikasyonların devletler arası silah tedarikinde de yansımalarını görmek mümkündür. Yukarıdaki bölümde değinilen her bir güç dağılımı konfigürasyonu içinde silah tedariki, birbirinden farklılaşan prensipler üzerine inşa edilir.

Çok kutuplu düzenlerde silah tedarik tercihlerini yönlendiren temel dinamik, çeşitlendirmedir (*diversification*). Bu sistemlerde devletlerin müttefikleriyle ilişkilerinde sürekli olarak karşı karşıya kaldığı terk edilme ve sürüklenme riskleri, ittifak ilişkilerine kaçınılmaz bir akışkanlık kazandırır. Zira bugünün güvenilir ve mutedil müttefikleri, yarın pekâlâ bir devleti yarı yolda bırakabilir veya onu öngörülmemiş, yersiz stratejik maliyetlerin altına sokabilir. Dahası, devletler güç dengelerindeki küçük dalgalanmalar sonucunda kendi çıkarları gereği müttefiklerini terk etmek ya da onlarla ilişkilerini tenzil etmek durumunda da kalabilirler. İttifak ilişkilerinin bu yapısal kırılganlığı, devletlerin müttefikleriyle uzun soluklu, derin bağımlılıklar yaratan iş birlikleri kurgulamasını rasyonel olmaktan çıkarır.

Bu mantık, silah ticaretine doğrudan yansımaktadır. Tedarikçi-alıcı ilişkisinin niteliği gereği uzun vadeli bir bağımlılık ürettiği hatırlanacak olursa devletlerin böylesine kalıcı bir bağımlılık ilişkisini yalnızca mevcut birkaç müttefikiyle kurması oldukça risklidir. Zira tek ya da sınırlı sayıda tedarikçiye itimat etmek, çok kutupluluğun istikrarsız ittifak ilişkileri içinde tüm yumurtaları tek bir sepete koyarak en ufak bir sallantıda kritik teknolojik kabiliyetlerden yoksun kalmak ile sonuçlanacak bir kırılganlık yaratmaktadır. Bunun yerine devletler, tedarikçi yelpazelerini mümkün olduğunca geniş tutarak ittifak yapılarında yaşanması muhtemel kaymaları, kopuşları ve yeniden hizalanmaları asgari maliyetle atlatmayı hedeflerler.

Bu noktada çeşitlendirme stratejisi, daha geniş bir riskten korunma (*hedging*) mantığının silah tedarikine yansıyan vechesi olarak okunmalıdır. Bu, çok kutuplu düzenin tipik davranış kalıbıdır. Devletler, hangi büyük gücün uzun vadede üstünlük sağlayacağına ya da hangi ittifak konfigürasyonunun kalıcı olacağına dair belirsizlik

koşullarında kesin bir saflaşmadan kaçınarak birden fazla aktörle eş zamanlı ve çok katmanlı ilişkiler sürdürürler. Tedarikçi çeşitlendirmesi de tam bu mantığın maddi-askeri düzlemdeki tezahürüdür. Birden fazla tedarikçiyle paralel ilişkiler kurmak, devlete hem mevcut müttefikleri karşısında pazarlık gücü, hem rakip kutuplar karşısında manevra alanı, hem de olası bir sistemik dönüşüm anında hızlı yeniden hizalanma kapasitesi sağlar. Son kertede çeşitlendirme, ekonomik ve teknik yönünün ötesinde, çok kutuplu düzenin yapısal belirsizliğine karşı geliştirilen stratejik bir sigorta mekanizmasıdır.

Çift kutuplu düzenlerde ise silah tedarikini yönlendiren temel prensip derinleşmedir (*deepening*). Çok kutupluluğun yapısal volatilitésinin aksine, çift kutuplu düzen ittifak idaresinin iki ana aksı olan terk edilme ve sürüklenme risklerini önemli ölçüde izale eder. Bunun temel nedeni, çift kutuplu sistemde ittifak seçeneklerinin yapısal olarak sınırlı olmasıdır. İki süper güç arasında sıkışmış orta ve küçük ölçekli devletler için saf değiştirmek hem siyasi hem askerî açıdan son derece maliyetli, çoğu zaman da imkansızdır. Diğer yandan, küçük ve orta ölçekli devletler büyük devletler açısından kutuplar arasındaki hassas terazinin denge sağlayıcıları olarak kolaylıkla gözden çıkarılmayacak bir özgül ağırlığa sahiptir. Bu durum müttefikler arasında karşılıklı bir güven yaratır, zira himaye sağlayan büyük güç, müttefikini kolayca gözden çıkaramayabileceğini, küçük/orta ölçekli devlet ise kendisine alternatif bir hamî büyük güç bulamayacağını bilir. Bu yapısal bağımlılık, ittifakı istikrarlı kılar ve tarafların hem uzun soluklu hem de derin bağımlılık ilişkileri kurmasına imkan verir.

Bu yapısal istikrar, silah tedariki tercihlerini doğrudan biçimlendirir. Bir yandan çift kutuplu düzende silah tedariki için başvurulabilecek alternatif güç merkezlerinin yokluğu, varsa bile bunların stratejik kamplaşma nedeniyle erişilebilir olmaması, devletlerin çeşitlendirme ihtiyacını fiilen ortadan kaldırır. Öte yandan, çeşitlendirmenin teorik olarak mümkün olduğu durumlarda dahi bu tercihin doğuracağı maliyetler, getirisini aşar. Birden fazla tedarikçiden alınan silah sistemleri arasındaki birlikte çalışabilirlik (*interoperability*) sorunları, farklı doktrinlere göre eğitilmiş personelin koordinasyon güçlüğü, mühimmat ve yedek parça lojistiğinin karmaşıklaşması ve bakım altyapılarının paralel olarak sürdürülmesinin yarattığı yük çeşitlendirmeyi maliyetli kılar. Sonuç olarak devletler, silah tedariklerini farklı tedarikçiler arasında bölüştürmek yerine, çoğunlukla sadece kamplarının lider gücü olmak üzere çok az sayıda derin ve kapsamlı bir tedarik ilişkisi kurmayı tercih ederler.

Diğer yandan, **tek kutuplu sistemlerde** silah tedarikini yönlendiren temel prensip asimetrik bağlanmadır (*asymmetric alignment*). Bu sistemlerde hâkim tek kutbun teknolojik ve sınai kapasitesinin diğer aktörlerle kıyaslanamayacak ölçüde üstün oluşu, ileri teknoloji ürünü silah sistemlerine erişimi fiilen tek bir kapiya bağlar. Çift kutuplu düzendeki gibi rakip bir kutbun teknolojik havuzu veya çok kutuplu düzendeki gibi birbirine yakın kapasitelere sahip birden fazla tedarikçi yelpazesi mevcut olmadığından, devletlerin modern muharebe sahasında belirleyici rol oynayan üst sınıf silah sistemlerine ulaşması, neredeyse istisnasız biçimde tek kutbun ya da onun teknoloji rejimine entegre olmuş yakın müttefiklerinin tedarik kanallarından geçer. Bu durum, devletleri hâkim güç ve onun belirlediği teknoloji ve standardizasyon rejimiyle çok katmanlı ve yapısal olarak derin bir bağımlılık ilişkisine sürükler. Ne var ki bu derinleşme, çift kutuplu düzendeki karşılıklı taahhüt güveninden beslenen derinleşmeden temelden farklıdır. Burada bağlanma karşılıklı bir zaruretten ziyade alıcı devletin tek taraflı mecburiyetinden doğar. Hâkim tek kutup, kendi güvenliğini sağlamak hususunda yapısal olarak bu ilişkiye ihtiyaç duymadığından silah tedarik kanallarını dilediği zaman daraltabilir, koşullara bağlayabilir veya tamamen askıya alabilir; alıcı devletin elinde ise dengeleyici bir çıkış opsiyonu bulunmaz.

Bu yapısal asimetri, alıcı devlet açısından kritik bir paradoks doğurur. Bir yandan hâkim gücün teknolojik üstünlüğü, en gelişmiş silah sistemlerine erişim için onunla derin bir bağlanma kurmayı zorunlu kılarken öte yandan

bu bağlanmanın asimetrik niteliği, söz konusu devleti hâkim gücün keyfilik kabiliyetine karşı son derece kırılğan bir konumda bırakır. Nitekim hâkim tek kutup, sistemik avantajları sayesinde müttefiklerini kolayca terk edebilir ve ihtiyaç duyduğunda sahip olduğu geniş zorlayıcı kabiliyetleriyle müttefiklerini arzu etmediği angajmanların içine sürükleyebilir. Bu kırılğanlık karşısında devletler, klasik anlamda bir çeşitlendirmeye gidemeseler de birbiriy-le zıt yörüngede iki aksiyona geçerek pozisyonlarını kısmi de olsa tekmil etmeyi tercih edebilirler. Bunlardan ilki, telafi edici (*compensatory*) niteliği ağır basan kısıtlı bir çeşitlendirme arayışıdır. Bu arayış kritik olmayan envanter kalemlerinde ikincil tedarikçiler ve yerel kaynaklara başvurarak tek kutba karşı pazarlık marjı elde ederek hâkim gücün keyfilik alanına karşı nisbi bir pazarlık gücü elde etmektir. İkincisi ise silah tedarikini ihtiyaç duyulan seviyelerin çok ötesine taşıyarak buradan elde edilecek kazancı rakibe karşı bir pazarlık unsuru haline getirmektir. Bu ikinci yörüngeğin altında yatan mantık, klasik bağımlılık ilişkisini tersine çevirmeye yöneliktir. Burada alıcı devlet, silah tedarik hacmini sırf askeri ihtiyaçlarıyla orantılı tutmak yerine hâkim tek kutubun savunma sanayii nezdinde kayda değer bir ekonomik ağırlık oluşturacak bir ölçüğe taşır. Ardışık ve uzun vadeli büyük çaplı tedarik anlaşmaları, hâkim gücün savunma sanayiinin üretim hatlarının sürdürülebilirliği, istihdam yapısı, ihracat bilançosu ve birim maliyet hesaplarının önemli bir bileşenine dönüştüğünde alıcı devletin bu tedarik zincirinden çıkarılma şansı fiilen azalır. Böylece hâkim tek kutubun keyfilik kabiliyeti, kendi sınırlarının yarattığı içsel bir frenle sınırlanmış olur.⁹

Bu iki yörünge birbirinin alternatifi olmayıp çoğu zaman tamamlayıcısı olarak rol oynamaktadır. Birincisi, hâkim tek kutubun ihmal veya terk etme eğilimi karşısında alıcı devlete asgari bir manevra alanı ve sembolik bir özerklik rezervi sağlarken ikincisi, hâkim gücün aktif olarak baskı uygulama ve sürüklenme kabiliyetini kendi sınırlarından içeriden sınırlandırır. Dolayısıyla tek kutuplu düzende silah tedariki, ne çok kutuplu sistemdeki gibi sistemik bir riskten korunma stratejisinin ne de çift kutuplu sistemdeki gibi karşılıklı taahhüde dayalı bir derinleşmenin saf bir tezahürüdür. Bilakis, tek kutubun yapısal üstünlüğüne karşı geliştirilen, yapısal bir karşılığı olmayan ve büyük ölçüde sınırlı nüfuz alanlarında işleyen melez bir pazarlık stratejisinin maddi-askeri düzlemdeki dışı vurumu olarak ortaya çıkar.

9 Körfez ülkelerinin ABD ile gerçekleştirdiği büyük ölçekli silah alımları bu mekanizmanın somut bir örneğini sunmaktadır. Suudi Arabistan, BAE ve Katar; F-35, THAAD, Patriot ve Apache gibi platformları kapsayan kapsamlı silah tedarik anlaşmalarıyla ABD savunma sanayiinin en büyük ihracat müşterileri arasına girmiş, Lockheed Martin ve Raytheon gibi tedarikçi şirketlerin üretim sürekliliği ve istihdam yapısı bu siparişlere yapısal bir bağımlılık geliştirmiştir. Nitekim 2018 yılında Cemal Kaşıkçı vakasının ardından Kongre'de gündeme gelen silah satışlarını askıya alma girişimleri, savunma sanayi lobisinin ve istihdam kaygılarının etkisiyle sonuçsuz kalmıştır. Bu gelişme, alıcı devletin neden olduğu ekonomik ağırlığın tedarikçinin keyfilik kabiliyetini nasıl içeriden sınırlandırdığını açıkça ortaya koymaktadır.

3. Küresel Düzen ve Orta Doğu Savunma Ticareti

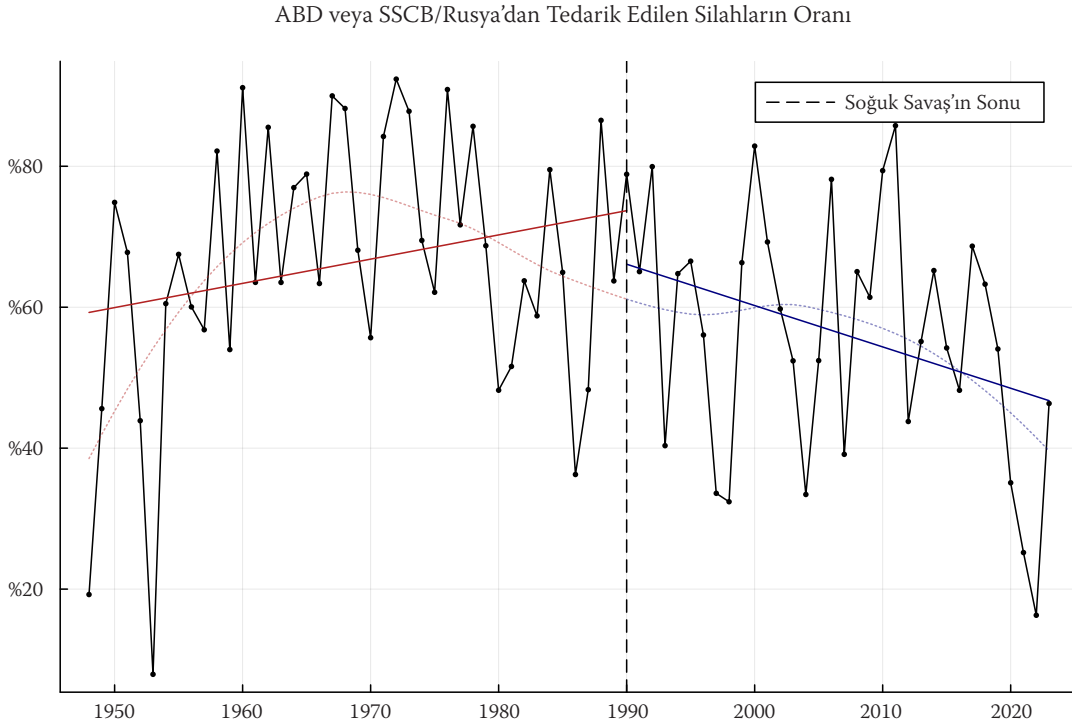
Bu bölümde, küresel kutupluluk ile silah tedarik örüntüleri arasında yukarıda ortaya konulan ilişkilerin Orta Doğu bağlamında geçerliliğinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

Bu değerlendirmede transferlerine ilişkin veriler, Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü (*Stockholm International Peace Research Institute - SIPRI*) tarafından derlenen Silah Transferleri Veritabanı (*Arms Transfers Database*) üzerinden elde edilmiş, farklı silah sistemlerini karşılaştırılabilir kılmak ve askeri kapasiteyi nesnel biçimde yansıtmak amacıyla SIPRI Gösterge Değerleri (*SIPRI Trend Indicator Values – TIV*) esas alınmıştır. Nitekim SIPRI TIV, transfer edilen birim sayısı veya anlaşmaların maddi bedeli gibi ölçütlerin aksine sistemlerin operasyonel kapasitesini temel alması nedeniyle silah transferlerinin niteliksel boyutunu değerlendirmek bakımından isabetli bir ölçüm aracı olarak görülmektedir.

SIPRI TIV değerlerinin işleyişini somutlaştırmak amacıyla 2002 yılına ait karşılaştırmalı bir örneği incelemek yararlı olacaktır. Söz konusu yılda ABD'den Türkiye'ye 144 adet AGM-114 füzesi ile 4 adet Boeing 737 havadan ihbar ve kontrol uçağının transferi kararlaştırılmıştır. SIPRI tarafından bir adet AGM-114 füzesi için 0,05 TIV, bir adet Boeing 737 için ise 250 TIV değerinin belirlenmesi, bu iki sistem arasındaki etki farkını sayısal düzlemde ortaya koymaktadır. Böylelikle 144 adet füzenin toplam operasyonel değeri 7,20 TIV olarak hesaplanırken 4 adet Boeing 737'nin toplam değeri 1000 TIV'e ulaşmaktadır. Dolayısıyla sadece birim sayısı üzerinden yapılacak bir değerlendirmede kolaylıkla göz ardı edilebilecek bu niteliksel farklılık, TIV aracılığıyla ölçülebilir ve karşılaştırılabilir bir biçimde ortaya konulmaktadır.

Çalışmada küresel düzen trendleri ile silah tedariki arasındaki bağın daha net biçimde gözlemlenebilmesi amacıyla fiili teslimat tarihleri yerine silah satış anlaşmalarının imzalanma tarihleri esas alınmıştır. Nitekim pek çok tedarik süreci, anlaşmanın imzalanmasının ardından yıllara yayılmış teslimat takvimleri çerçevesinde tamamlanmakla birlikte üretim gecikmeleri veya taraflar arasındaki siyasi gelişmeler zaman zaman teslimat süreçlerini öngörülemez biçimde uzatmakta veya sekteye uğratmaktadır. Bu koşullarda fiili teslimat tarihlerinin esas alınması, yapılacak analizin siyasi gerçeklikten kopma tehlikesini barındırmaktadır. Dolayısıyla tedarik süreçlerinde yaşanan gecikmeler ve aksaklıklar analize dahil edilmemiş, anlaşma tarihleri küresel düzenin parametrelerini doğru bir şekilde yansıtmak temel veri noktası olarak benimsenmiştir.

Son olarak çalışmada Orta Doğu kavramı, akademik literatürde takip edildiği üzere geniş bir çerçevede ele alınmış ve Türkiye ile Kuzey Afrika ülkeleri de bu coğrafi kapsama dahil edilmiştir. Zira bu ülkeler, Orta Doğu'nun güvenlik dinamikleriyle tarihsel, siyasi ve stratejik açıdan derin bağlar taşımasının yanı sıra bölgesel ittifak örüntülerini ve silah satış eğilimlerini doğrudan etkilemektedir. Nitekim Kuzey Afrika ülkelerinin bölgesel çatışmalardaki rolü, Türkiye'nin ise bölgesel güvenlik mimarisindeki ağırlığı bu yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada Orta Doğu ülkeleri olarak Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Fas, Filistin, İran, Irak, İsrail, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Umman, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus, Türkiye, Ürdün ve Yemen ele alınmıştır.

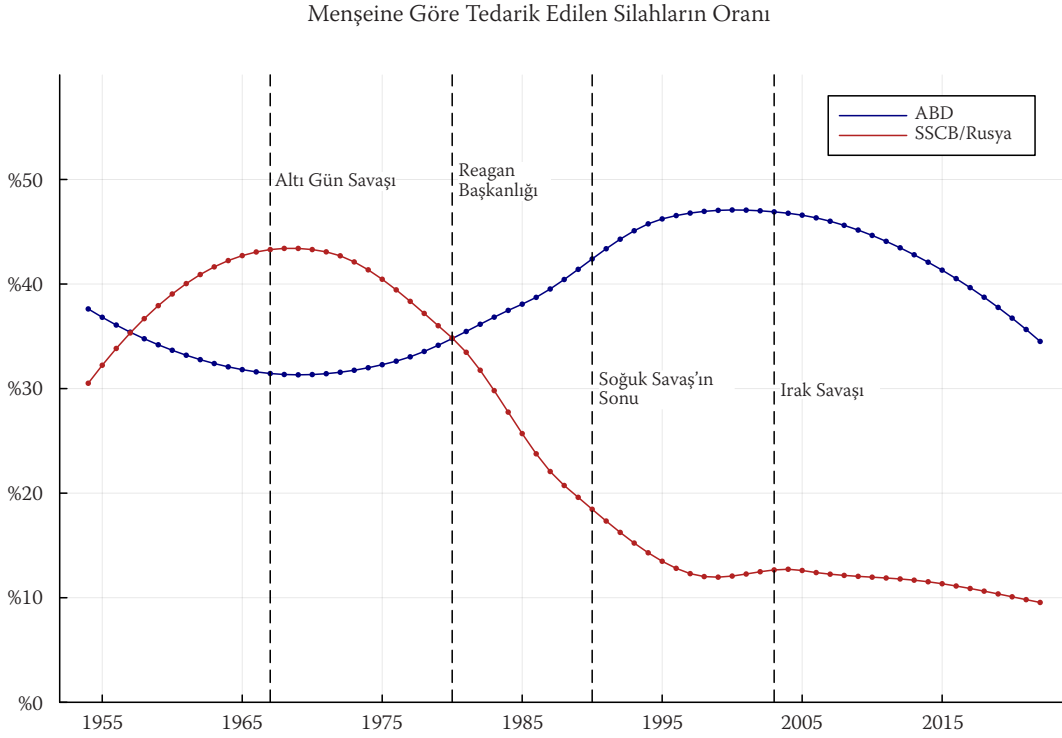
Şekil 1: Orta Doğu ülkelerinin ABD ve SSCB/Rusya'dan tedarik ettiği silahların toplam tedarikteki payının zamana bağlı değişimi (Kesiksiz çizgiler Soğuk Savaş ve sonrası dönemdeki doğrusal eğilimi, kesikli çizgiler ise Locally Estimated Scatterplot Smoothing (LOESS) yöntemiyle yumuşatılmış yerel eğilimi göstermektedir.)

3.1. Soğuk Savaş Dönemi

Tarih boyunca Hititler ile Antik Mısır, Persler ile Grekler ve Osmanlılar ile Safeviler gibi ikili güç rekabetlerine sahne olan Orta Doğu, Soğuk Savaş döneminde de ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki küresel iki kutuplu düzenin etkisi altında şekillenmiştir. Bu dönemin bölgesel kutupluluk dinamikleri de büyük ölçüde uluslararası sistemin iki kutuplu yapısıyla paralel bir seyir izlemiştir. Bu süreçte Türkiye, İsrail, Suudi Arabistan ve 1979'a kadar İran; ABD liderliğindeki Batı blokunun başlıca müttefikleri olarak öne çıkmıştır. Buna karşılık büyük oranda Suriye ve Irak ile 1970'lere kadar Mısır; Sovyetler Birliği'nin bölgedeki temel ortakları olarak hareket etmiştir. Bu durum Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu'daki güç dengelerinin küresel rekabet ortamını yansıttığını göstermektedir.

Bu bağlamda 1956 Süveyş Krizi, iki kutuplu düzenin belirginleştiği önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararının ardından Birleşik Krallık ve Fransa, İsrail'in Mısır'a yönelik askerî harekâtını desteklemiş ancak hem ABD hem de Sovyetler Birliği'nin ortak baskısı karşısında taraflar ateşkese zorlanmıştır. Bu gelişme, geleneksel Avrupalı güçlerin bölgedeki belirleyici rolünün fiilen sona erdiğini ilan etmesi bakımından sembolik bir anlam taşımaktadır. Birleşik Krallık ve Fransa'nın bölgesel nüfuzunun sarsılmasıyla oluşan güç boşluğu ise ABD ve Sovyetler Birliği tarafından hızla doldurulmuş ve Orta Doğu'daki stratejik rekabet bu tarihten itibaren açıkça iki kutuplu eksen üzerinde şekillenmeye başlamıştır.

Bu dönüşüm, bölgeye yönelik gerçekleştirilen silah satışları üzerinden açıkça izlenebilmektedir. Şekil 1'in ortaya koyduğu üzere iki süper gücün Orta Doğu'daki toplam silah satışları içindeki payı 1950'li yıllardan itibaren hızlı bir yükseliş sergilemiş ve 1958 itibarıyla %80 eşliğini aşmıştır. Bu oran, askeri tedarik zincirinin fiilen iki kutuplu

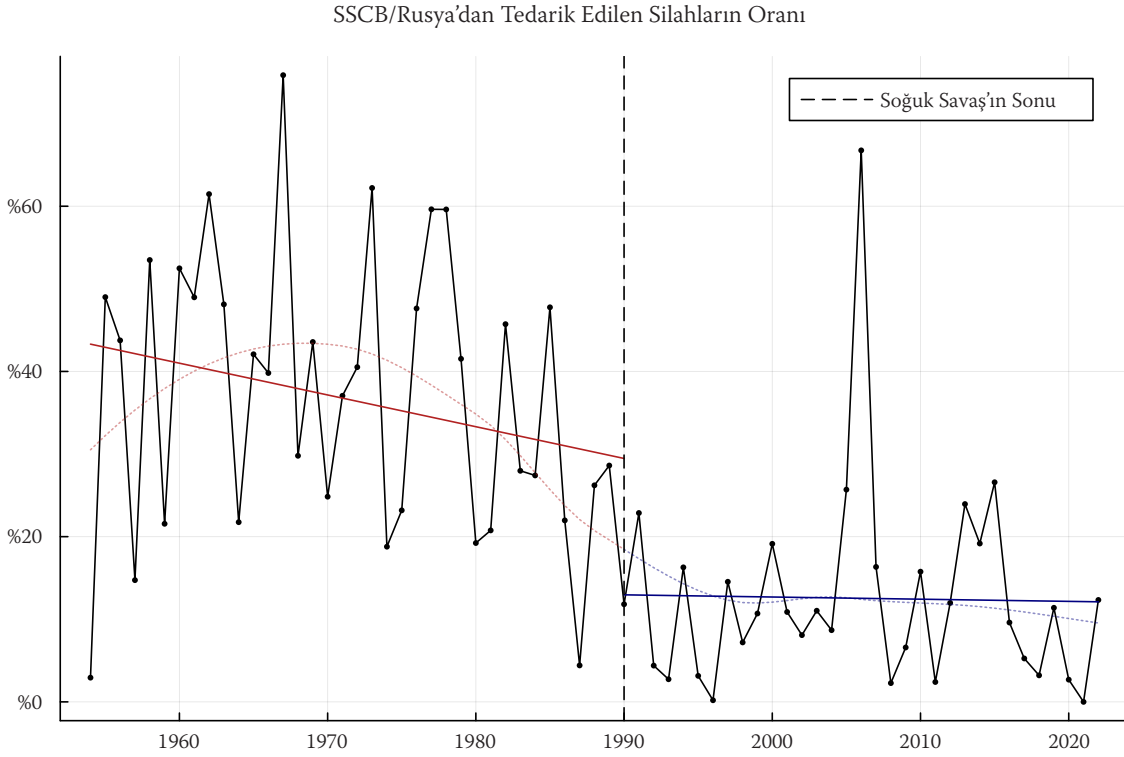
Şekil 2: Orta Doğu ülkelerinin ABD ve SSCB/Rusya'dan tedarik ettiği silahların oranındaki zamana bağlı değişim (Her çizgi, LOESS yöntemiyle yumuşatılmış yerel eğilimi göstermektedir.)

bir yapıya büründüğünü göstermektedir. Söz konusu bağımlılık ilişkisi beraberinde getirdiği askeri danışmanlık programları ve teknik destek mekanizmaları aracılığıyla bölge ordularının operasyonel yapısını ve askeri kültürünü de biçimlendirmiştir. Bu çerçevede hangi devletin hangi süper güçten silah tedarik ettiği, o devletin Soğuk Savaş'ın hangi kutbunda yer aldığıнын güvenilir bir göstergesi olarak işlev görmektedir.

Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği liderliğinde Orta Doğu'ya yönelik gerçekleşen silah satışlarının birbirinden belirgin biçimde ayrışan üç tarihsel evreden geçtiği görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan ilk evrede Sovyetler Birliği silah satışlarını artırmış, 1950'lerin sonunda ABD karşısında üstünlüğü ele geçirmiş ve bu avantajını 1967 Altı Gün Savaşı'na uzanan dönemde doruk noktasına taşımıştır. 1968-1980 arasını kapsayan ikinci evrede Sovyetler Birliği bölgeye yönelik silah satışlarında sahip olduğu liderliği sürdürmüş olsa da silah satış oranlarında önemli bir gerileme yaşamıştır. 1980 sonrasındaki üçüncü evrede ise Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesinin de etkisiyle bölgedeki ağırlığı hızla erozyona uğramış, bu süreçte Ronald Reagan'ın başkanlığındaki ABD, İsrail ve Körfez ülkeleriyle kurduğu ortaklıkları derinleştirerek Orta Doğu'nun birincil tedarikçisi konumuna yükselmiştir.

3.1.1 Sovyetler Birliği'nin Yükseliş Dönemi (1948-1967)

Soğuk Savaş yıllarında Orta Doğu, iki süper güç arasındaki nüfuz mücadelesinin en kritik sahalarından biri haline gelmiş ve bölge devletleri üzerinde etki tesis etmenin birincil aracı ise giderek artan silah transferleri olmuştur. Başlangıçta birbirine yakın seyreden ABD ve Sovyetler Birliği'nin silah satış hacimleri, 1950'lerin ortasından itibaren Sovyetler Birliği lehine belirgin biçimde ayrışmaya başlamıştır. Bu dönüşümün temelinde Sovyetler Birliği'nin Mısır ve Suriye gibi Arap milliyetçisi yönetimlerle ilişkilerini derinleştirmesi yer aldığı söylenebilir. Söz

Şekil 3: Orta Doğu ülkelerinin SSCB/Rusya'dan tedarik ettiği silahların toplam tedarikteki payının zamana bağlı değişimi (Kesiksiz çizgiler Soğuk Savaş ve sonrası dönemdeki doğrusal eğilimi, kesikli çizgiler ise LOESS yöntemiyle yumuşatılmış yerel eğilimi göstermektedir.)

konusu ilişkiler, diplomatik yakınlaşmanın ötesine geçerek kapsamlı silah anlaşmalarıyla somutlaşmış ve Sovyetler Birliği'nin bölgedeki askeri nüfuzunu hızla genişletmesinin zeminini hazırlamıştır.

Soğuk Savaş'ın kızıştığı 1960'lı yıllarda iki süper gücün bölgeye yönelik gerçekleştirdiği silah ticareti Şekil 1'de görüldüğü üzere zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nin bölgedeki stratejik konumunu silah tedariki aracılığıyla önemli ölçüde pekiştirdiği görülmektedir. Şekil 2'nin ortaya koyduğu üzere Sovyetler Birliği, bu dönemde Orta Doğu'ya yönelik silah satış hacmi bakımından ABD'nin çok ötesine geçmiştir. Nitekim ABD, ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle şekillenen tek kutuplu düzende benzer silah satış oranına erişebilmiştir. Söz konusu asimetri, Soğuk Savaş'ın doruk noktasında bölgedeki askeri tedarik dengesinin ve dolayısıyla ittifak ilişkisinin Sovyetler Birliği lehine bir ağırlık taşıdığını göstermektedir.

Sovyetler Birliği'nin bu dönemde Orta Doğu'ya yönelik silah transferlerinde sahip olduğu yüksek payda Arap-İsrail Savaşlarının, özellikle 1967 yılında gerçekleşen Altı Gün Savaşı'nın belirleyici rol oynadığı söylenebilir. Şekil 3'te görüldüğü üzere Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya yönelik silah satışlarındaki payı savaşın gerçekleştiği 1967 yılında tarihi zirvesine ulaşmıştır. Bu süreçte Mısır, Suriye ve Irak savaş süresince operasyonel kapasitelerini artırmak, savaş sonrasında ise kaybettiği kapasiteyi yeniden tesis etmek amacıyla Sovyetler Birliği ile kapsamlı silah anlaşmaları imzalamıştır. Bu çerçevede tedarik edilen başlıca sistemler arasında yer alan MiG-21 ve Su-7B savaş uçakları ile T-54 ve T-55 ana muharebe tankları özellikle dikkat çekmektedir. Söz konusu silah sistemlerinin aynı zamanda bu devletlerin askeri doktrinini Sovyet askeri düşüncesiyle daha uyumlu hale getirerek çift kutuplu sistemin doğal bir sonucu olan bağımlılık ilişkisinin kurumsal bir zemine oturtulmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

3.1.2 Sovyetler Birliği'nin Gerileyiş Dönemi (1967-1980)

1960'ların sonu, Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş rekabetinde ABD karşısında gerileme sürecine girdiği kritik bir eşik olarak öne çıkmaktadır. 1969 yılında ABD'nin Ay'a ilk kez insanlı iniş gerçekleştirmesi, Sovyetler Birliği'nin onlarca yıl boyunca üstünlüğünü koruduğu uzay yarışında ABD'nin teknolojik üstünlüğünü belirleyen sembolik bir dönüm noktası olmuştur. Öte yandan süregelen silahlanma yarışı ve uzay programının neden olduğu ağır mali yük, Sovyet ekonomisini giderek artan bir ekonomik baskı altına sokmuştur. Leonid Brejnev liderliğine denk gelen bu dönem, söz konusu ekonomik ve teknolojik duraksama nedeniyle "Durgunluk Dönemi" (*Era of Stagnation*) veya "Brejnev Durgunluğu" (*Brezhnevian Stagnation*) olarak kavramlaştırılmaktadır. Tüm bu gelişmeler, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu başta olmak üzere küresel ölçekteki stratejik amaçlarını sürdürme kapasitesini de dolaylı biçimde zayıflatmış ve bölgedeki nüfuz rekabetinde alanının kısıtlanmasına yol açmıştır.

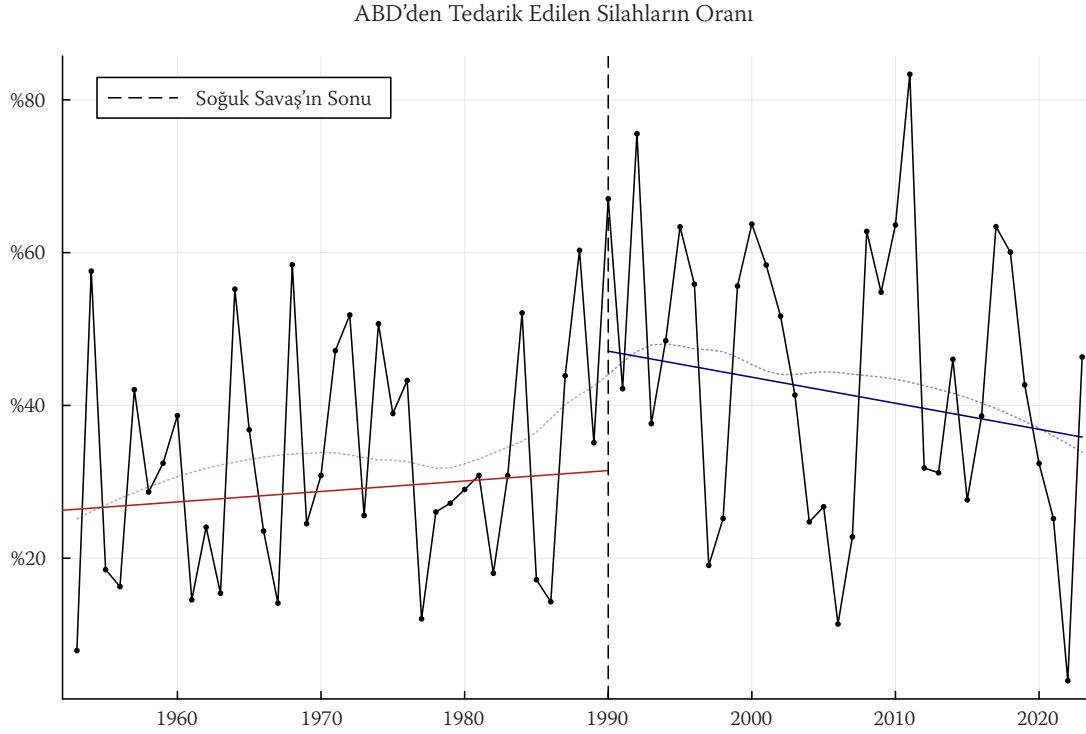
Sovyetler Birliği'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri olan Mısır'da yaşanan eksen kayması, Sovyet nüfuzunun Orta Doğu'daki düşüş sürecinin önemli bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Enver Sedat'ın 1972'de Sovyet askeri danışmanlarını sınır dışı etmesi, Nasırcı sosyalist çizgiden kopuşun en somut tezahürü olmuştur. Sedat'ın benimsediği "infatih" politikası çerçevesinde hayata geçirilen ekonomik liberalleşme adımları ve akabinde Camp David Anlaşması ile İsrail'in resmen tanınması, Mısır'ın Sovyet blokundan koparken Batı blokuyla bütünleşme sürecini hızlandıran belirleyici süreçler olmuştur. Söz konusu yeniden konumlanma süreci ile Mısır, İsrail'in ardından ABD'den en yüksek düzeyde askeri tedarik edinen ülke haline gelmiştir.¹⁰

Sovyetler Birliği'nin güç kaybıyla eş zamanlı olarak Soğuk Savaş'ın genel atmosferinde de köklü bir dönüşüm yaşanmış, 1960'ların sonlarından itibaren iki süper güç arasında "Detente" olarak adlandırılan yumuşama dönemine girilmiştir. 1972 yılında imzalanan SALT-I (Stratejik Silahları Sınırlandırma) ve ABM (Anti-Balistik Füze) Antlaşmaları, bu yumuşama döneminin en somut çıktıları olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu anlaşmalar, nükleer silahlanma yarışını sınırlandırmaya yönelik ilk kapsamlı ikili girişimler olması bakımından da tarihi öneme sahiptir. Bu süreçte ABD Başkanı Richard Nixon'ın 1972'de Moskova'yı ziyaret ederek Sovyetler Birliği lideri Leonid Brejnev ile bir araya gelmesi, iki blok arasındaki diyalogun derinleştiğinin simgesel bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Detente ile ortaya çıkan bu yumuşama ortamının Orta Doğu'daki yansımalarını doğrudan silah transferi örüntüleri üzerinden izlemek mümkündür. Şekil 1'in ortaya koyduğu üzere 1960'ların sonundan itibaren ABD ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya yönelik silah satış hacimlerinde belirgin bir gerileme gözlemlenmektedir. Bu düşüş, büyük ölçüde küresel gerilimin azalmasıyla birlikte bölgesel rekabetin yoğunluğunun da düşmesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte söz konusu gerilemenin iki süper güç arasında simetrik bir biçimde gerçekleşmediği dikkat çekicidir. Sovyetler Birliği'nin transfer hacmindeki düşüş daha sert ve kalıcı bir seyir izlerken Şekil 4'te görülebileceği üzere ABD bu düşüşü görece daha hafif bir şekilde atlattır.

3.1.3 ABD'nin Yükseliş Dönemi (1980-1990)

Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş bağlamında küresel ölçekte güç kaybına uğraması ve Orta Doğu özelinde Mısır gibi stratejik bir müttefikini yitirmesiyle bağlantılı olarak, ABD'nin özellikle 1970'li yıllardan itibaren bölgedeki etkisini belirgin biçimde artırdığı söylenebilir. ABD'nin bu dönemde Orta Doğu'daki artan nüfuzu, diplomatik ve siyasi alanların ötesinde askeri-ekonomik araçlar üzerinden de somutlaşmıştır. Bu bağlamda ABD'nin bölge ülkeleriyle kurduğu ittifak ilişkilerinin incelenmesinde bölgeye yönelik gerçekleştirilen silah satışları önemli bir gösterge

10 "U.S. Aid and Egypt: It's Complicated", Carnegie Endowment for International Peace, 23 Ekim 2012, <https://carnegieendowment.org/sada/2012/10/us-aid-and-egypt-its-complicated>.

Şekil 4: Orta Doğu ülkelerinin ABD'den tedarik ettiği silahların toplam tedarikteki payının zamansal değişimi (Kesiksiz çizgiler Soğuk Savaş ve sonrası dönemdeki doğrusal eğilimi, kesikli çizgiler ise LOESS yöntemiyle yumuşatılmış yerel eğilimi göstermektedir.)

niteliği taşımaktadır. Nitekim Şekil 2'de görüldüğü üzere 1960'lı yılların sonundan itibaren artış eğilimine giren ABD'nin bölgeye yönelik silah tedarikindeki payı 1980 yılı itibarıyla Sovyetler Birliği'ni geride bırakmıştır.

Şekil 4'te daha detaylı bir şekilde görülebileceği üzere ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik silah satışlarındaki artan etkisi, 1980'li yıllarda önemli bir artış kaydetmiştir. Bu artışta 1980 yılında başkan seçilen Ronald Reagan'ın Sovyet nüfuzunu sınırlama amacı doğrultusunda ideolojik kaygulardan ziyade jeopolitik önceliklere dayanan ve demokratik olmayan rejimlerle de iş birliğine açık dış politika yaklaşımının önemli bir rol oynadığı söylenebilir.¹¹ Bu yaklaşım, aynı zamanda 1980'lerde uygulanan ve "barış için güç" (*peace through strength*) doktrini çerçevesinde şekillenen geniş çaplı askeri yığınak politikasıyla (*Reagan buildup*) desteklenmiştir.¹² Ronald Reagan döneminde uygulanan bu pragmatik ve askeri kapasite artırıcı yönelim, Orta Doğu'da ABD'nin etkisini artıran başlıca unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Reagan döneminde benimsenen bu yaklaşımın bir yansıması olarak bölgeye yönelik silah tedarikinde yaşanan artış, ABD'nin bölgedeki ittifak ağını genişletmesine ve mevcut iş birliklerini derinleştirmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bu dönemin en dikkat çekici anlaşmalarından biri, 1984 yılında Türkiye ile imzalanan ve ABD-Türkiye ortaklığıyla kurulan TUSAŞ/TAI üretim tesislerinde montajı gerçekleştirilen 160 adet F-16 savaş uçağını kapsayan mutabakattır. Söz konusu anlaşma, silah transferinin ötesinde ortak üretim ve teknoloji paylaşımı boyutlarıyla iki ülke arasındaki savunma ilişkisini kurumsal bir zemine oturtturarak ittifak ilişkisini derinleştirmesi bakımından

11 Reagan yönetiminin bu yaklaşımının teorik arka planı için bkz. Jeane J. Kirkpatrick, "Dictatorships & Double Standards", *Commentary Magazine*, 1 Kasım 1979, <https://www.commentary.org/articles/jeane-kirkpatrick/dictatorships-double-standards/>.

12 Jomana Amara ve Raymond Franck, "The United States and its defense industries", içinde *The Economics of the Global Defence Industry* (Routledge, 2019), <https://doi.org/10.4324/9780429466793>.

ayrı bir öneme sahiptir. Aynı dönemde Mısır ve İsrail ile gerçekleştirilen F-16 satış anlaşmaları da silah ticaretinin ABD'nin bölgedeki ittifak ilişkilerini pekiştiren başlıca araçlardan biri haline geldiğini gösteren diğer örnekler olarak dikkat çekmektedir.

ABD'nin Sovyetler Birliği karşısında Orta Doğu'da etkisini artırmasını sağlayan bir diğer olay ise Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a müdahalesi olmuştur. Bu müdahale bir yandan Detente dönemiyle oluşan yumuşama ortamını fiilen sona erdirerek iki süper güç arasındaki gerilimi yeniden tırmandırmış, diğer yandan Sovyetler Birliği'nin kaynaklarını önemli ölçüde tüketmesine neden olmuştur. ABD ise Afgan mücahitlerine sağlanan mali ve askeri destek aracılığıyla Sovyetler Birliği'ne Afganistan'da olabildiğince güç kaybettirmeyi hedeflemiştir. Afganistan müdahalesinin Orta Doğu'ya etkileri bağlamında değerlendirildiğinde bölge devletlerde Sovyetler Birliği'nin genişlemeci eğilimine dair kaygıların artmasına neden olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bölge ülkelerin ABD ile ittifakını güçlendirme yönündeki eğilimin de pekişmesine yol açtığı anlaşılabılır.

Buna ek olarak, İran-İrak Savaşı'nın (1980–1988) ortaya çıkardığı rekabet dinamikleri, Orta Doğu'daki ittifak yapısını şekillendiren bir diğer dönüm noktası olarak zikredilebilir. Söz konusu savaş bağlamında, Baas ideolojisini paylaşmalarına rağmen Suriye lideri Hafız Esad ile Irak lideri Saddam Hüseyin arasında derinleşen ayrışma, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki geleneksel nüfuz ağlarını daha parçalı bir hale getirmiş ve Sovyetler Birliği'nin iki önemli Arap müttefiki arasında etki kurma kapasitesini zayıflatmıştır. Bu gelişmeler, Sovyet dış politikasının Orta Doğu'daki hareket alanını daraltırken ABD açısından ise daha esnek bir etki ortamı oluşturmuştur. Nitekim ABD'nin bu parçalanmış bölgesel yapıdan ve artan güvenlik tehditlerinden yararlanarak Körfez ülkeleri başta olmak üzere bölgedeki müttefikleriyle askeri-ekonomik ilişkilerini derinleştirdiği söylenebilir.

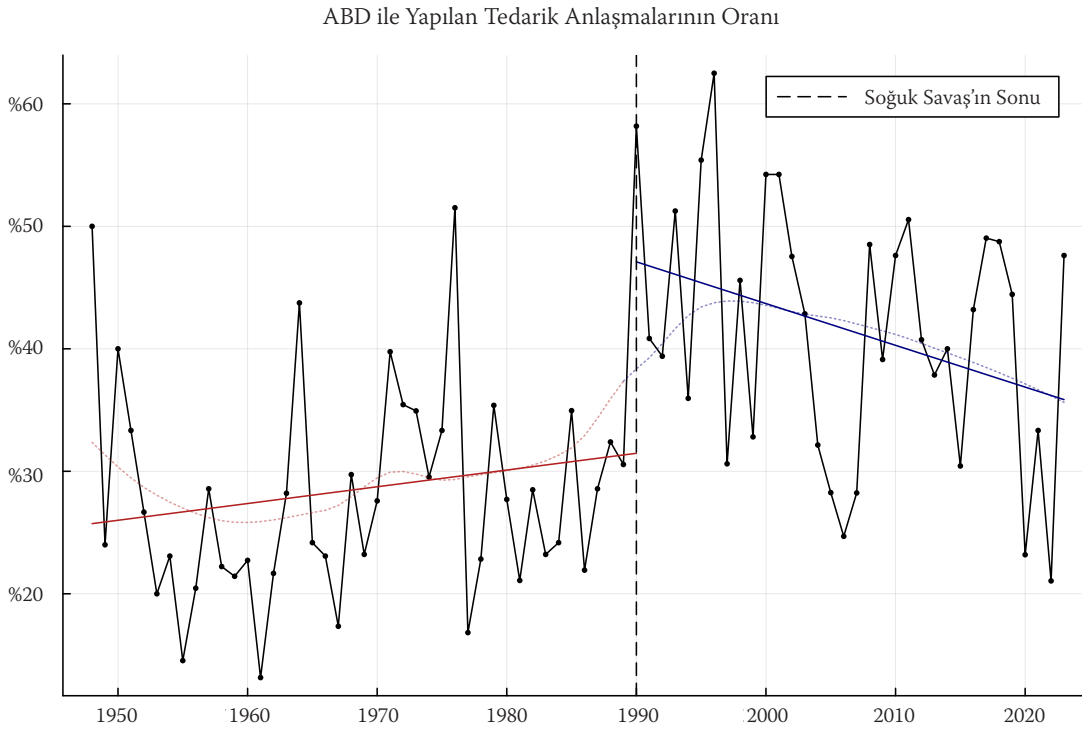
1980'li yılların sonuna gelindiğinde ABD'nin Orta Doğu'daki askeri tedarik üstünlüğünün artık tartışmasız bir biçimde kurulduğu görülmektedir. Sovyetler Birliği'nin iç ekonomik bunalımının derinleşmesi, Afganistan müdahalesi ve İran-İrak Savaşı ile bölgesel müttefik ağının giderek parçalanması, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki varlığını sürdürme kapasitesini ciddi ölçüde aşındırmıştır. Buna karşın ABD, Ronald Reagan döneminin askeri yılğınak politikasının sağladığı güçlendirilmiş tedarik kapasitesi ve bölgesel ortaklıklarını askeri tedarikler aracılığıyla kurumsal bir zemine oturtma yönündeki tutumu sayesinde Soğuk Savaş'ın son evresinde bölgedeki belirleyici dış aktör konumunu elde etmiştir. Bu süreci müteakip Sovyetler Birliği'nin dağılışı iki kutuplu rekabetin fiilen sona erdiğine, bölgenin ABD merkezli tek kutuplu bir askeri tedarik yapısının ağına girdiğine işaret etmektedir.

3.2. ABD Hakimiyetindeki Tek Kutupluluk Dönemi

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemde ortaya çıkan ve literatürde “tek kutupluluk anı”¹³ olarak da kavramsallaştırılan güç dağılımı, Orta Doğu coğrafyasında da somut biçimde gözlemlenmiştir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından bölgedeki güç dengeleri köklü bir dönüşüme uğramış; SSCB'nin bölgesel aktörler nezdindeki hamiliğinin ortadan kalkması, güvenlik garantilerini ve silah tedarik imkanlarını da beraberinde yok etmiştir. Bu konjonktürde ABD askeri, diplomatik ve ekonomik anlamda rakipsiz bir konuma yükselmiş, krizlere müdahale etme ve bölgesel düzeni şekillendirme kapasitesi daha önce görülmemiş bir ölçüğe ulaşmıştır. Tek kutuplu sistemin doğası gereği bölge ülkelerinin büyük çoğunluğu, ABD hakimiyetindeki uluslararası düzene uyum sağlama stratejileri geliştirme yolunu tercih etmiştir.

Bu dönemde, ABD hakimiyetindeki tek kutuplu sistemin başlıca karşıtı olarak Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak öne çıkmıştır. Soğuk Savaş boyunca Sovyet himayesinden yararlanan Irak, iki kutuplu sistemin denge

13 Charles Krauthammer, “The Unipolar Moment”, *Foreign Affairs* 70, sy. 1 (1990): 23-33, <https://doi.org/10.2307/20044692>.

Şekil 5: Orta Doğu ülkelerinin ABD ile yaptığı silah tedarik anlaşmalarının tüm anlaşmalar içindeki payının zamansal değişimi. (Kesiksiz çizgiler Soğuk Savaş ve sonrası dönemdeki doğrusal eğilimi, kesikli çizgiler ise LOESS yöntemiyle yumuşatılmış yerel eğilimi göstermektedir.)

ortamında bölgesel bir güç olarak hareket edebilmiştir. Ne var ki Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte bu dış destek zemini ortadan kalkmış ve Irak, rakipsiz bir tek kutbun yönettiği yeni sistemde sistem karşıtı kimliğiyle öne çıkmıştır. Saddam Hüseyin'in 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesiyle bu gerilim açık bir krize dönüşmüştür; ABD, Körfez ülkelerinin desteğini, Arap Birliği'nin siyasi onayını ve BM Güvenlik Konseyi'nin meşrulaştırıcı kararlarını arkasına alarak geniş tabanlı bir uluslararası koalisyonun öncülüğünü üstlenmiştir. Orta Doğu'da tek kutupluluğun en görünür tezahürü olarak değerlendirilen bu askeri müdahale¹⁴ ve ardından 2003 yılında başlatılan Irak Savaşı ile Saddam Hüseyin'in devrilmesi, ABD'nin bölgesel güvenlik mimarisini tek taraflı olarak şekillendirebileceğini ve sistemik muhalefetin bedelini ağır biçimde ödebileceğini tüm aktörlere açıkça göstermiştir. Bu anlamda ABD'nin Irak'a yönelik operasyonları tek kutuplu düzenin bölgedeki işleyiş mantığını tanımlayan bir referans noktasına dönüşmüştür.

Bu dönemde ABD, daha önce Sovyetler Birliği eksenine yakın bir konumda yer alan ve bu yeni tek kutuplu sistemle uyuma yolunda adımlar atan aktörlerle de kontrollü ve pragmatik bir diplomatik normalleşme sürecine yönelmiştir. Bu süreç, ABD'nin tek kutuplu uluslararası sistemde potansiyel tehdit olarak algıladığı rejimleri dönüştürme ve sistem içine ekleme stratejisinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Nitekim Libya örneğinde Muammer Kaddafi yönetiminin nükleer ve kimyasal silah programlarından vazgeçmesi ve terör faaliyetleriyle olan bağlarını kesmesi karşılığında uluslararası sisteme yeniden entegre edilmesine yönelik müzakereler¹⁵ bu dönüşüm stratejisinin ürünüdür. Benzer şekilde, Hafız Esad yönetimindeki Suriye'nin Körfez Savaşı sırasında ABD öncülüğündeki koalisyonla dahil olması, söz konusu normalleşme kapsamında değerlendirilebilir.

14 Krauthammer, "The Unipolar Moment".

15 Jonathan B. Tucker, "The Rollback of Libya's Chemical Weapons Program", *The Nonproliferation Review* 16, sy. 3 (2009): 363-84, <https://doi.org/10.1080/10736700903255060>.

ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında elde ettiği tek kutuplu konum, Orta Doğu'ya yönelik silah satışlarındaki baskın liderliğinde de açıkça kendini göstermektedir. Şekil 4'te görüldüğü üzere, 1990–2000 dönemi ABD'nin bölgeye yönelik silah transferlerinin zirveye ulaştığı bir kesit olarak öne çıkmakta ve bu dönemde ABD'nin Orta Doğu silah satışlarındaki payı önceki döneme kıyasla keskin bir artışla en yüksek değerlerine ulaşmaktadır. Bu tablo, tek kutuplu sistemlerin silah tedarik ilişkileri üzerindeki doğal bir yansıması olarak küçük ve orta ölçekli devletlerin hâkim güçle asimetrik bir tedarik ilişkisine yöneldiğini ortaya koymaktadır. Şekil 5 ise söz konusu kırılımı bölge ülkeleriyle imzalanan silah tedarik anlaşmaları üzerinden teyit etmektedir. Bölgeye yönelik silah transferlerinde yaşanan bu sıçramalar, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle silah tedarikinde ve ittifak ilişkilerinde açığa çıkan stratejik boşluğun doldurulmasına yönelik bilinçli bir dış politika tercihinin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Tüm bu gelişmeler bir arada değerlendirildiğinde, 1990 sonrası dönemde ABD'nin Orta Doğu'daki etkisinin net bir şekilde arttığı görülmektedir. Körfez Savaşı'yla askeri kapasitesini sahada sergileyen ABD, izleyen yıllarda bu üstünlüğünü diplomatik normalleşme süreçleri ve silah satışları aracılığıyla kurumsal bir zemine oturtma ve böylece ittifak ilişkilerini güçlendirme yönünde adımlar atmıştır. Dolayısıyla ABD'nin tek kutupluluk dönemi, bölgesel aktörlerin silah tedarik tercihlerini ve dış politika yönelimlerini doğrudan biçimlendiren bir düzene dönüşmüştür. Ne var ki bu bağlar istikrarlı bir yapıya dönüşmemiş, bölge içinden ve dışından yeni aktörlerin etki alanlarını artırmasıyla birlikte Orta Doğu'daki ABD etkisinin sınırları giderek daha dar bir çerçevede gözlemlenir hale gelmiştir.

3.3. Çok Kutupluluğun Yükselişi

Günümüz uluslararası sisteminin kutupluluk niteliğine dair akademik literatürde geniş ölçüde kabul gören yaklaşım küresel yapının giderek çok kutuplaşma (*multipolarization*) eğilimi gösterdiği yönündedir.¹⁶ Bu perspektife göre Çin'in ekonomik, askeri ve teknolojik alanlardaki çok boyutlu yükselişi ile Brezilya, Hindistan ve Türkiye gibi güçlerin artan kapasitesi ve stratejik otonomisi, tek kutuplu düzenin yapısal temellerini aşındırmaktadır. Söz konusu dönüşüm, küresel güç dağılımının daha parçalı, çok merkezli ve rekabetçi bir nitelik kazanmasına yol açarken ittifakların da daha esnek biçimlerde yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Uluslararası sistemin çok kutuplaşma eğiliminde olduğuna dair görüşler siyasal söylemde de karşılık bulmaktadır. Avrupa Birliği, Çin, Güney Afrika, Hindistan, Rusya ve Türkiye gibi aktörlerin üst düzey temsilcileri, küresel güç dağılımının giderek tek merkezli bir yapıdan uzaklaştığını ve uluslararası sistemin çok kutuplu bir yöne evrildiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, mevcut baskın aktör olan Amerika Birleşik Devletleri'nin tutumu özellikle dikkat çekicidir. ABD Dışişleri Bakanı Marco Rubio'nun tek kutupluluğu Soğuk Savaş sonrası döneme özgü tarihsel bir istisna olarak nitelendirmesi ve sistemin kaçınılmaz biçimde çok merkezli bir yapıya evrileceğini ifade etmesi¹⁷ söz konusu dönüşümün tek kutuplu dönem boyunca sistemi şekillendiren hâkim güç tarafından da kabullenildiğini göstermektedir.

3.3.1 ABD'nin Azalan Etkisi

Günümüzde görülen belirgin çok kutuplaşma eğiliminin yansımaları Orta Doğu'da da hissedilmektedir. Bu bağlamda, ABD'nin bölgedeki etkisinin görece azalmasıyla birlikte İran, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye

16 John J. Mearsheimer, "Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order", *International Security* 43, sy. 4 (2019): 7-50, https://doi.org/10.1162/isec_a_00342; Barry R. Posen, "From unipolarity to multipolarity: transition in sight?", içinde *International Relations Theory and the Consequences of Unipolarity*, ed. G. John Ikenberry vd. (Cambridge University Press, 2011), <https://doi.org/10.1017/CBO9780511996337.010>.

17 "Secretary Marco Rubio with Megyn Kelly of The Megyn Kelly Show", *United States Department of State*, 30 Ocak 2025, erişim 14 Mayıs 2026, <https://www.state.gov/secretary-marco-rubio-with-megyn-kelly-of-the-megyn-kelly-show/>.

gibi bölgesel aktörlerin daha fazla stratejik otonomi kazandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Rusya ve Çin ile birlikte bazı Avrupa ülkelerinin son dönemde Orta Doğu'daki varlıklarını artırmaları, bölge ülkelerinin farklı güç merkezleri arasında denge kurma kapasitesini güçlendirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte ABD'nin Orta Doğu ülkelere yönelik silah satışları, tek kutuplu dönemin ardından günümüze doğru yaklaştıkça hem nitelik hem de nicelik açısından ciddi bir düşüş göstermektedir.

Bu bağlamda, Şekil 4'te de görüldüğü üzere 2000'li yılların başından itibaren ABD'nin Orta Doğu silah pazarındaki payında belirgin bir düşüş eğilimi gözlemlenmektedir. Özellikle 2003 Irak Savaşı sonrasında iç ve dış kamuoyunda oluşan tepkiler, ABD'nin silah satışlarının pazar içindeki konumunu sarsan ek bir unsur olarak nitelendirilebilir. ABD'nin silah satışlarında ve dolayısıyla ittifak ilişkilerinde yaşadığı bu gerileme, bölge ülkelerinin stratejik tercihlerini çeşitlendirme eğilimiyle birlikte okunmalıdır. Nitekim ABD'nin küresel sistemdeki rakipsiz konumunun gittikçe aşınması, Irak'taki askeri varlığı ve müdahaleci politikaları ile birleşince bazı aktörler nezdinde siyasi güveni zedelerken alternatif tedarikçilere yönelimi teşvik etmiştir.

2008 yılında başkan seçilen Barack Obama'nın göreve gelmesiyle birlikte ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik silah satışlarında tekrar belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu artış, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana herhangi bir Amerikan yönetimi döneminde ulaşılan en yüksek seviyelere erişerek zirveyi görmüştür. Söz konusu yükseliş, ABD'nin bölgedeki varlığını yeniden tahkim etme ve güvenlik mimarisini müttefikler üzerinden güçlendirme yönündeki stratejik tercihinin bir yansımasıdır. Bu stratejinin temelinde ise ABD'nin bölgedeki müttefiklerinden özellikle Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail ve Suudi Arabistan'ın askeri kapasitelerini artırarak İran'ın artan bölgesel nüfuzunu dengeleme hedefi yer almaktadır. Bu yaklaşımın en dikkat çekici örneklerinden biri, 2010 yılında Suudi Arabistan ile imzalanan ve 84 adet F-15 savaş uçağı ile çok sayıda askeri helikopteri kapsayan yaklaşık 60 milyar dolarlık dev silah satış anlaşması olmuştur.¹⁸

Barack Obama'nın ilk döneminde atılan büyük ölçekli adımlara rağmen, bu takip eden dönemde bölgeye gerçekleştirilen silah satışlarındaki düşüş eğilimi, ABD'nin küresel ölçekteki baskın konumunun aşınmasıyla birlikte sürmüştür. Bu, Obama dönemindeki kesintinin Orta Doğu siyasetinin çok aktörlü ve rekabetçi bir yapıya evrilmesi sürecini kalıcı olarak ortadan kaldırmadığını göstermektedir. Bu sürecin bir parçası olarak ortaya çıkan boşluğun hangi aktörler tarafından ne ölçüde doldurulduğu kendi başına mercek altına alınması gereken bir sorudur.

3.3.2 Rusya

Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu'da belirleyici iki güçten biri olan Sovyetler Birliği'nin varisi konumundaki Rusya, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından bölgede kaybettiği nüfuzu yeniden tesis etmeye yönelik aktif bir dış politika izleme gayesi gütmüştür. Özellikle 2000'li yılların ortasından itibaren petrol gelirlerinin sağladığı ekonomik ivme ve Vladimir Putin'in merkezileştirdiği siyasi yapıyla birlikte dış politikada yeniden iddialı bir çizgi yakalayan Rusya, özellikle Irak'a yönelik müdahalelerle ortaya çıkan ABD karşıtı atmosferi kendi diplomatik açılımları için stratejik bir fırsata dönüştürmeye çalışmıştır. ABD müdahalelerinin bölgede yarattığı istikrarsızlık ortamını ve meşruiyet krizini bir manevra alanı olarak değerlendiren Rusya, İran ve Suriye ile mevcut ilişkilerini derinleştirirken Mısır ve Körfez ülkeleriyle de yeni diyalog kanalları açmıştır.

Rusya'nın Orta Doğu'ya yönelik silah satışlarında 2006 yılı dikkat çekici bir istisna oluşturmaktadır. Söz konusu yılda ABD'nin görece düşük seviyedeki tedarikinin de etkisiyle Rusya, Orta Doğu'ya yönelik toplam silah

18 Anna Schumann, "US Announces \$60 Billion Arms Sale to Saudi Arabia", *Center for Arms Control and Non-Proliferation*, 20 Ekim 2010, <https://armscontrolcenter.org/us-announces-60-billion-arms-sale-to-saudi-arabia/>.

satışlarının %60'tan fazlasını tek başına üstlenmiştir. Bu artışın temelinde, Batı ülkeleri tarafından desteklenen Fas'ı dengeleme arayışındaki Cezayir ile gerçekleştirilen kapsamlı silah anlaşması önemli bir rol oynamıştır. Rusya'nın o tarihe kadar tek kalemde imzaladığı en büyük silah satış anlaşması niteliğindeki bu mutabakat kapsamında Cezayir'e 28 adet Su-30MKA savaş uçağı ve 34 adet MiG-29 savaş uçağı ile çok sayıda Yak-130 eğitim uçağı ve T-90 tankı tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşmanın bu denli büyük bir ölçüğe ulaşmasında Rusya'nın Cezayir'in Soğuk Savaş döneminden kalan yaklaşık 4,7 milyar dolarlık askeri borçlarını silah anlaşması karşılığında silmesi belirleyici rol oynamıştır.¹⁹ Bunun yanı sıra aynı yıl Rusya tarafından Suriye ve Mısır'a satışı gerçekleştirilen hava savunma sistemlerinin bu büyük oranda önemli etkisi bulunmaktadır.

Rusya'nın çok kutuplaşma döneminde Orta Doğu'ya yönelik stratejik yöneliminin en net tezahürü, 2015 yılında Suriye İç Savaşı'na doğrudan askeri müdahalede bulunmasıyla gerçekleşmiştir. Vladimir Putin yönetimi bu müdahale aracılığıyla Beşar Esad rejiminin çökmesini önemli ölçüde geciktirmiş, bu süreçte Akdeniz kıyısındaki Tartus Deniz Üssü ile Lazkiye yakınlarındaki Hmeymim Hava Üssü gibi iki kritik askeri noktada kalıcı varlık tesis ederek bölgedeki askeri mevcudiyetini güçlendirmiştir. Bununla eş zamanlı olarak İran ile geliştirilen stratejik iş birliğinin derinleştirilmesi, Rusya'nın bölgesel nüfuzunu genişletmesine ve Batı merkezli güvenlik mimarisine karşı alternatif bir güç eksenini oluşturmasına imkân tanımıştır. Bunun yanı sıra Rusya, paramiliter askeri şirket Wagner üzerinden Libya ve Sudan'da da etki alanını artırmıştır.

Tüm bu çabalara rağmen Rusya'nın Orta Doğu'da azalan ABD etkinliğiyle ortaya çıkan boşluğu tam anlamıyla dolduramadığı gözlemlenmektedir. Özellikle 2022 yılında başlayan Ukrayna Savaşı, Rusya'nın stratejik odağının ve kaynaklarının önemli ölçüde bu cepheye yönelmesine yol açarak Orta Doğu'daki etkisini sınırlamıştır.²⁰ Nitekim Ukrayna'daki savaşla oldukça meşgul durumda olan Rusya, Orta Doğu'daki en önemli müttefiklerinden biri olan Suriye'de Beşar Esad rejiminin devrilmesine de engel olamamış, ABD ve İsrail'in saldırılarına karşı İran'a beklenen ölçüde destek verememiştir.²¹ Öte yandan, 2017 yılında gerçekleştirilen S-400 hava savunma sistemi satışıyla zirve noktasına ulaşan Türkiye ile ilişkiler de özellikle Suriye sahasında ortaya çıkan gerilimler nedeniyle sekteye uğramıştır. Tüm bunlar, Rusya'nın Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini istikrarlı bir zemine oturtmakta zorlandığını göstermektedir.

Rusya'nın Orta Doğu'ya yönelik silah satışları incelendiğinde de bölgedeki etki alanını genişletmeye yönelik girişimlerinin sınırlı kaldığı ve ABD'nin azalan etkisinin ortaya çıkardığı stratejik boşluğu tam anlamıyla dolduramadığı net bir şekilde görülmektedir. Şekil 3'te görüldüğü üzere Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya, negatif yönde yaşadığı kırılımların ardından bölgeye yönelik silah satışlarında belirli bir eşiği aşamamıştır. Bu verilerin gösterdiği üzere Orta Doğu'daki bazı kriz ortamlarında belirleyici bir rol üstlenebilen Rusya, bu etkisini sistematik bir tedarik ağına ve sağlam ittifak ilişkilerine dönüştürmekte güçlük çekmektedir.

3.3.3 Çin

ABD'nin Orta Doğu'da azalan etkisiyle ortaya çıkan güç boşluğunda Çin, giderek daha görünür bir aktör haline gelmiş ve nüfuzunu büyük ölçüde ekonomik araçlar üzerinden derinleştirmiştir. Nitekim Çin, 2009 yılı itibarıyla Orta Doğu ile gerçekleştirilen toplam ticaret hacmi bakımından ABD'yi geride bırakmış olup günümüzde bu

19 "Russia Writes Off \$4.74 Billion of Algeria's Debt", Arab News, 11 Mart 2006, <https://www.arabnews.com/node/281633>.

20 Namig Abbasov ve Emil A. Souleimanov, "After Assad: How Russia Is Losing the Middle East", *Middle East Policy*, sy. 32 (2025): 109-22, <https://doi.org/10.1111/mepo.70005>.

21 "Russia Struggles to Find a Response to U.S.–Israel Attack on Iran - Jamestown", erişim 14 Mayıs 2026, <https://jamestown.org/russia-struggles-to-find-a-response-to-u-s-israel-attack-on-iran/>.

fark yaklaşık iki buçuk kata kadar ulaşmıştır.²² Küresel petrol ithalatının yaklaşık %21'inden fazlasını tek başına gerçekleştiren²³ Çin için enerji arz güvenliğinde Orta Doğu'nun önemli bir yere sahip olması, bu ilişkinin stratejik boyutunu daha da pekiştirmektedir. İran'ın petrol ihracatının %80'inden fazlasının Çin'e yönelmesi²⁴ ve Suudi Arabistan'ın en büyük petrol alıcısının Çin olması, söz konusu ilişkilerin karşılıklı bağımlılık niteliğine dair somut göstergeler olarak öne çıkmaktadır.

Yoğun ekonomik ilişkilerin yanı sıra Çin'in 2013 yılında ilan ettiği Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde Orta Doğu; Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik bir geçiş hattı olarak merkezi bir konumda yer almaktadır. Çin, bu girişim kapsamında bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini derinleştirmek amacıyla enerji ve lojistik altyapı projelerine kapsamlı yatırımlar gerçekleştirmiştir. Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde Çin'in Orta Doğu'daki yatırımları 2024 yılında bir önceki yıla kıyasla iki kat artış göstererek yaklaşık 39 milyar dolara ulaşmıştır.²⁵ Çin'in bölgedeki artan etkisinin enerji ve ticaret yatırımları üzerinden şekillenen çok katmanlı bir güç projeksiyonuna dayandığı söylenebilir. Ayrıca Çin'in özellikle Suudi Arabistan ile İran arasında yürüttüğü arabuluculuk faaliyetleri düşünüldüğünde diplomatik girişimler üzerinden de bölgesel nüfuzunu genişletmeyi amaçladığı görülmektedir.

Çin'in bölgede artan ticari ilişkilerinin ne ölçüde kalıcı silah tedarik ilişkilerine dönüştüğü merak konusudur. 1970'li ve özellikle 1980'li yıllardan itibaren Orta Doğu'da etkisini artırmayı hedefleyen Çin, İran-Irak Savaşı sürecinde her iki tarafa da silah tedarik ederek bölgedeki pragmatik askeri ticaret yaklaşımının temellerini atmıştır. Bu tutumun ideolojik bir hizalanmadan ziyade Sovyetler Birliği'nin azalan nüfuzunun açtığı konjonktürel fırsatları değerlendirmeye ve karşılıklı çıkarları önleyen bir stratejiyi hayata geçirmeyi amaçladığı söylenebilir. Bu sürecin önemli bir dönüm noktası ise 1988 yılında Suudi Arabistan'a satışı gerçekleştirilen CSS-2 balistik füze tedarik anlaşması olmuştur. Nitekim söz konusu anlaşma Çin'in bölgedeki stratejik varlığını ABD'ye açıkça hissettirdiği ilk kritik an olarak değerlendirilebilir.

Her ne kadar Çin'in Orta Doğu ülkeleriyle geliştirdiği silah satışına dayalı ilişkiler Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin tek kutuplu üstünlüğüyle birlikte görece bir kesintiye uğramış olsa da Şekil 6'da görüldüğü üzere 2000'li yılların ortalarından itibaren yeniden artış eğilimine girmiştir. Bu dönemde artan silah satışları, Çin'in bölgede görece gerileyen ABD etkisinin oluşturduğu fırsat alanlarından yararlanma arayışıyla da ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte, Çin'in uluslararası sistemde kendisine atfedilen kutup rolüyle karşılaştırıldığında, Orta Doğu'daki silah pazarındaki etkisinin oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. 2000'ler sonrasında ABD'nin Orta Doğu silah pazarında düşüşe geçmesi ile ortaya çıkan boşluğu, Çin'in anlamlı bir şekilde doldurması söz konusu değildir.

3.3.4 Avrupa

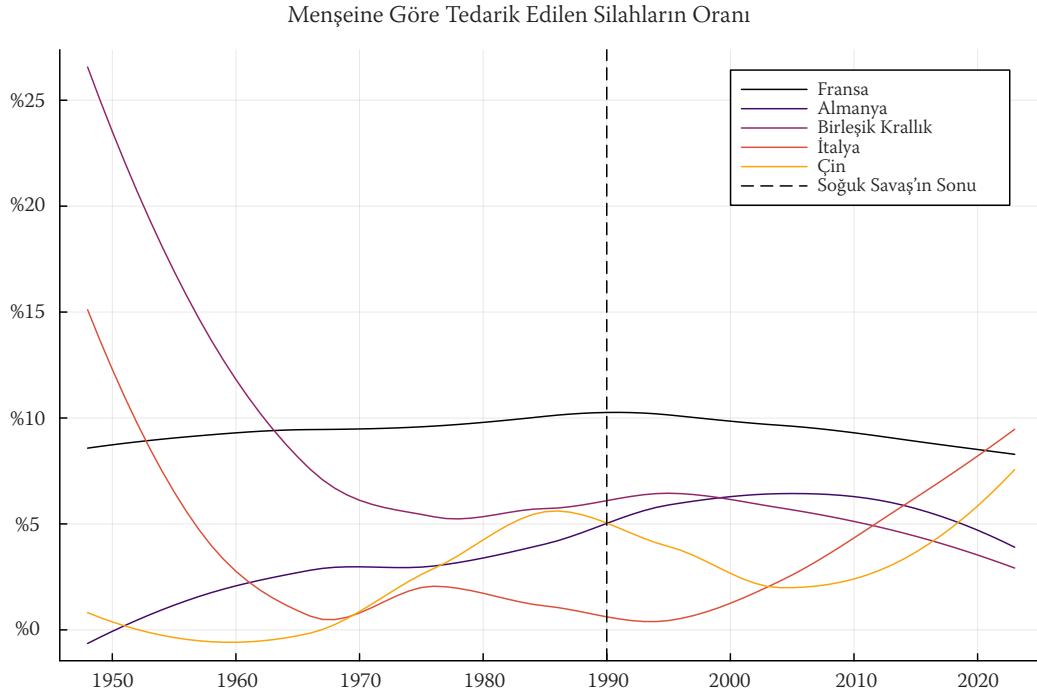
Orta Doğu'daki güç boşluğunu doldurmaya aday dış aktörler arasında Avrupa ülkeleri, bölgeyle köklü ilişkileri nedeniyle özgün bir konumda yer almaktadır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde bölgenin belirleyici güçleri olan Birleşik Krallık ve Fransa, Süveyş Krizi'nin ardından bu rollerini büyük ölçüde yitirmiş ve Soğuk Savaş boyunca ABD ile Sovyetler Birliği'nin gölgesinde kalmıştır. Süveyş Krizi'nin ardından bölgedeki ağırlığını yitiren Birleşik Krallık, özellikle Kuzey Afrika'daki eski sömürgeleri üzerinden tedarik hatlarını dengeli biçimde sürdürmeyi başaran Fransa ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında silah ihracatını yeniden inşa eden Almanya; bu süreçte farklı tarihsel

22 Min Mitchell ve Jim Snyder, "How China Became the Middle East Economic Power", *Alhurra*, 17 Aralık 2025, <https://alhurra.com/en/9003>.

23 Andaman Partners, *China Dominates Global Crude Oil Demand | ANDAMAN PARTNERS*, 23 Ekim 2025, <https://andamanpartners.com/2025/10/china-dominates-global-crude-oil-demand/>.

24 Alicia Garcia-Herrero, *What the war in Iran means for China* (Bruegel, 2026), <https://www.bruegel.org/analysis/what-war-iran-means-china>.

25 Benjamin M. Holtzman, "China in the Middle East", Council on Foreign Relations, 04 Mart 2025, <https://www.cfr.org/articles/china-middle-east-february-2025>.

Şekil 6: Orta Doğu ülkelerinin ABD ve SSCB/Rusya haricindeki başlıca tedarikçilerin her birinden edindiği silahların toplam tedarikteki payının zamana bağlı değişimi. (Çizgiler ise LOESS yöntemiyle yumuşatılmış yerel eğilimi göstermektedir.)

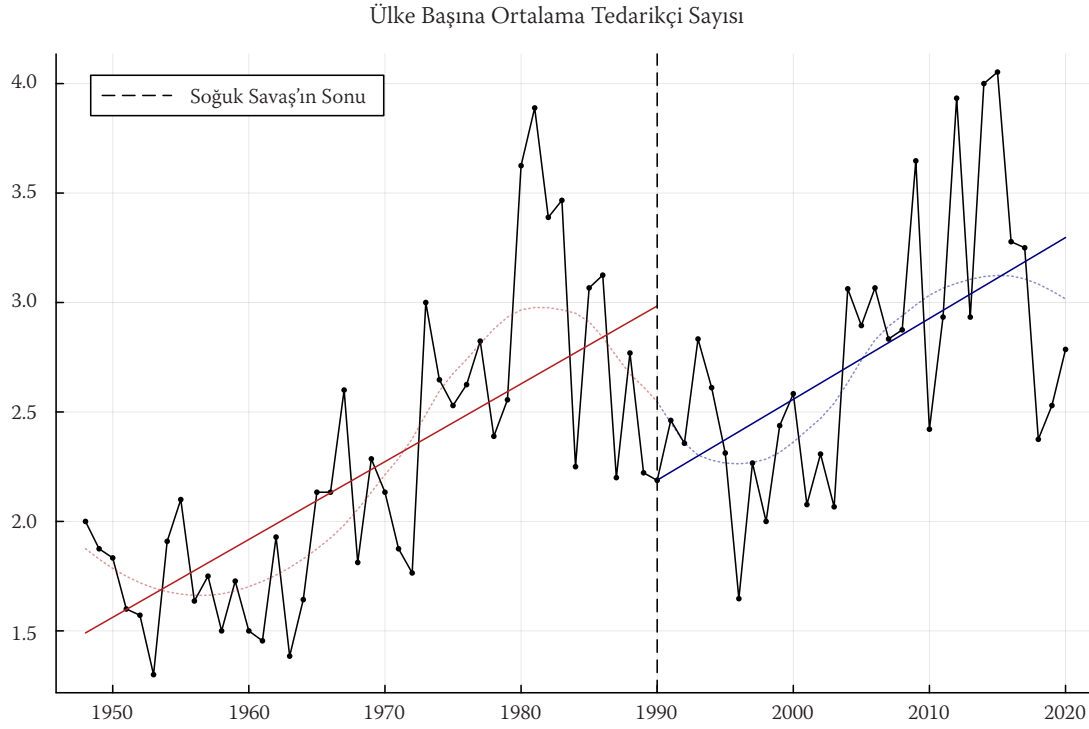
güzergahlar izlemiş olmakla birlikte çok kutuplaşmanın ileri safhalarında ortak bir pay kaybı yaşamışlardır. Bu gerilemede yeni aktörlerin Orta Doğu'da etkin olmasının yanı sıra Rusya'nın artan tehdidi nedeniyle Avrupalı güçlerin savunma kaynaklarını ve stratejik önceliklerini giderek kendi kıtalarına yöneltmek zorunda kalmasının da belirleyici olduğu söylenebilir.

Bu genel eğilimin dikkat çekici bir istisnası olarak İtalya, son dönemde artan savunma sanayi yatırımları ve Orta Doğu'ya yönelik başta savaş gemileri olmak üzere gerçekleştirdiği yüksek değerli satışlar aracılığıyla Avrupa ülkeleri arasında giderek daha görünür bir tedarikçi konumuna yükselmiştir. Nitekim 2021-2025 döneminde İtalya'nın toplam silah ihracatı %157 oranında artmış ve bu ihracatın %59'u Orta Doğu'ya yönelmiştir.²⁶ Bu yükselişin en somut göstergeleri arasında Mısır, Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan'a yönelik son dönemde gerçekleştirilen satışlar önemli bir yere sahiptir. Bu süreçte İtalya'nın pragmatik bir dış politika çizgisi benimsediği de dikkat çekmektedir. Nitekim bu süreçte, Yemen'deki savaş gerekçesiyle Suudi Arabistan'a uygulanan silah ambargoları 2023 yılında kaldırılmış ve ikili savunma ilişkileri hız kazanmıştır.²⁷ Leonardo ve Fincantieri gibi savunma sanayi devlerinin uluslararası rekabet gücünün artmasıyla desteklenen bu açılım, İtalya'yı Avrupa'nın Orta Doğu'daki etkin silah tedarikçilerinden biri konumuna taşımaktadır.

Avrupa ülkelerinin bölgeye yönelik silah satışları bir bütün olarak incelendiğinde Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği karşısında azalan Avrupa etkisinin bu pozisyonunu çok kutupluluğa dönüş sürecinde tam anlamıyla ikame edemediği açıktır. Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya'nın silah tedarik oranları, geleneksel Avrupalı güçlerin ortaya çıkan bu boşluğu tam anlamıyla değerlendiremediğini göstermektedir. İtalya'nın görece yükselişi, bu tabloya bir istisna getirmekle birlikte tek başına Avrupa'nın bölgedeki sınırlı etkisini telafi edecek bir ağırlık taşımamaktadır.

²⁶ M. George vd., *Trends in International Arms Transfers*, 2025.

²⁷ "Italy lifts arms embargo from Saudi Arabia amid Yemen peace efforts", *Middle East Monitor*, 01 Haziran 2023, <https://www.middleeastmonitor.com/20230601-italy-lifts-arms-embargo-from-saudi-arabia-amid-yemen-peace-efforts/>.

Şekil 7: Orta Doğu'da ülke başına ortalama tedarikçi sayısının zamana bağlı değişimi (Kesiksiz çizgiler Soğuk Savaş ve sonrası dönemdeki doğrusal eğilimi, kesikli çizgiler ise LOESS yöntemiyle yumuşatılmış yerel eğilimi göstermektedir.)

3.3.5 Yeni Aktörler

Orta Doğu'da rekabete daha açık bir yapının ortaya çıkmasında yeni tedarikçi aktörlerin bölgesel silah pazarında giderek ağırlık kazanması belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu aktörler arasında özellikle Brezilya ve Güney Kore, esnek finansman modelleri ve rekabetçi fiyatlandırma stratejileri aracılığıyla Orta Doğu alıcıları için cazip tedarik alternatifleri oluşturmaktadır. Benzer biçimde Pakistan, JF-17 Thunder savaş uçağını muadillerine kıyasla belirgin ölçüde düşük maliyetle pazara sürerek bu rekabetçi konumunu pekiştirmektedir.²⁸ Öte yandan söz konusu aktörler, ABD ve Avrupa'nın aksine insan hakları koşulları ile nihai kullanım kısıtlamaları (*end-user certificate*) gibi meselelerde çok daha esnek bir tutum sergileyebilmektedir. Bu durum, geleneksel Batılı tedarikçilerin bölge üzerindeki görece hakimiyetini aşındırırken bölgesel silah ticaretinin daha çok aktörlü ve yapısal olarak daha dağınık bir görünüm kazanmasına zemin hazırlamaktadır.

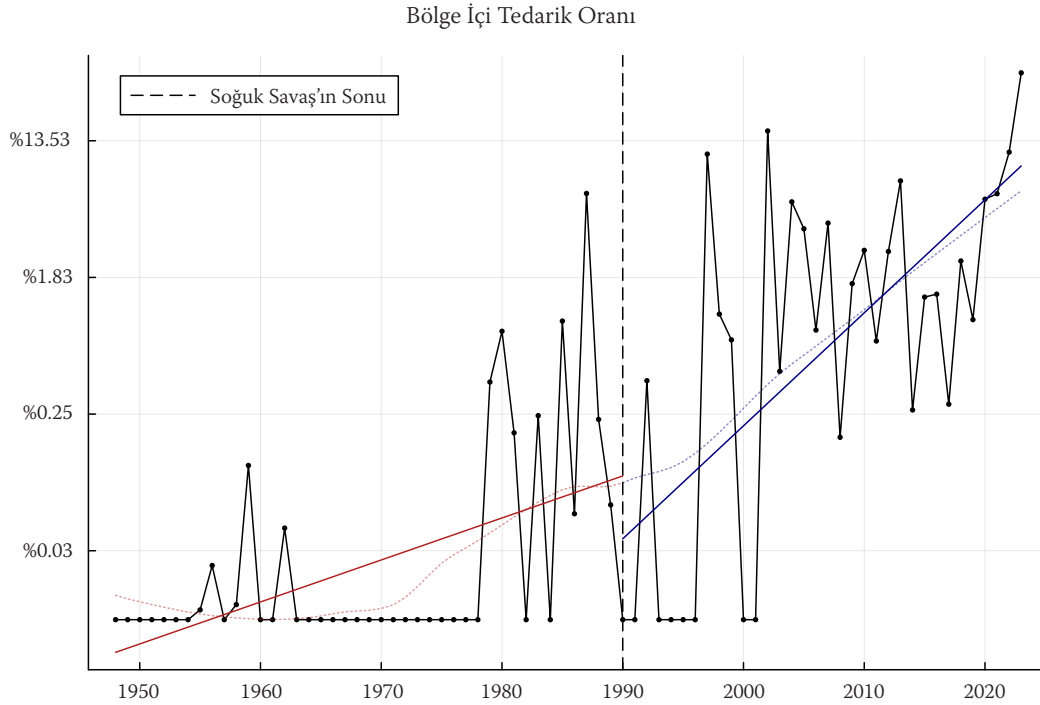
Çok kutupluluğa dönüş sürecinin silah satışları üzerindeki etkisini niceliksel düzlemde de doğrulaması açısından Şekil 7 üzerinde durulmaya değer bir tablo sunmaktadır. Buna göre yıllara göre Orta Doğu'da ülke başına düşen ortalama silah tedarikçisi ülke sayısı, ABD hakimiyetinin belirleyici olduğu tek kutupluluk döneminde yaşanan belirgin kırılımdan ardından yeniden artış eğilimine girmiş ve pandemi döneminin neden olduğu geçici düşüşe rağmen bu artış trendi korunmuştur. Söz konusu eğilim, bölge ülkelerinin tek bir tedarikçiye olan stratejik bağımlılıklarını azaltma ve savunma tedarik ağlarını çeşitlendirme yönündeki stratejik tercihlerinin somut bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu çeşitlendirme stratejisi aynı zamanda bölge ülkelerinin büyük güçler arasındaki rekabetin sunduğu manevra alanlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanma kapasitelerinin arttığına da işaret etmektedir.

²⁸ Pakistan Eyes Multi-Billion Dollar JF-17 Export Boom Amid Global Interest, 16 Ocak 2026, erişim 14 Mayıs 2026, <https://thediplomat.com/2026/01/pakistan-eyes-multi-billion-dollar-jf-17-export-boom-amid-global-interest/>.

Bu veriler ışığında Orta Doğu'da silah tedarikinin çok katmanlı, çeşitlendirilmiş bir yapıya büründüğü çıkarımı yapılabilmektedir. Geleneksel büyük güçlerin görece azalan etkisi, yeni tedarikçilerin sunduğu alternatifler ile bölge ülkelerinin giderek bilinçlenen çeşitlendirme stratejileri bir araya geldiğinde tek ve çift kutuplu dönemlerin öngörülebilir tedarik düzeninden köklü bir kopuş gerçekleşmiştir. Bu dağınık yapı, bölge ülkelerine daha fazla stratejik otonomi sunarken beraberinde yeni belirsizlikler getirmektedir. Nitekim baskın güç merkezlerinin yokluğunda ittifak ilişkileri daha kırılgan bir nitelik kazanmaktadır. Tüm bu belirsizliklerin yanı sıra bu çok kutuplu ortamın ve tam olarak doldurulamayan güç boşluğunun bölge ülkeleri için yeni fırsatlar anlamına geldiği de söylenebilir.

3.4. Bölge İçi Tedarik

Orta Doğu'da ortaya çıkan ve dış aktörler tarafından tam anlamıyla doldurulamayan bu güç boşluğu, kendi savunma kapasitelerini geliştiren bölge ülkelerinin bölgedeki diğer devletlere yönelik silah satışlarını artırmaları ve bölge içi ittifak ilişkilerini derinleştirmeleri açısından önemli bir fırsat alanı sunmaktadır. Bu bağlamda bölge ülkelerinin bir süredir dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik stratejiler izledikleri ve yerli üretim kapasitelerini artırmayı önceliklendirdikleri görülmektedir. Nitekim Şekil 8'de de görüldüğü üzere, Orta Doğu ülkelerinin savunma sanayii kapasitesindeki artışa paralel olarak bölge içi silah satışlarında da belirgin bir yükseliş eğilimi gözlemlenmektedir. Bu noktada alıcı ülkelerin özellikle Libya, Suriye ve Yemen gibi aktif çatışma ortamlarında test edilmiş ve operasyonel başarısını kanıtlamış (*battle-proven*) sistemlere yönelmesi, bölge içi tedarike olan ilgiyi pekiştiren önemli bir etken olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Karabağ, Libya, Ukrayna ve Suriye çatışmalarında operasyonel etkinliğini kanıtlayan Türk yapımı insansız hava araçlarının söz konusu sahalardaki başarısının yarattığı prestij etkisiyle bölge ülkelerine satışının ivme kazanması, bu dinamiğin somut bir yansıması olarak öne çıkmaktadır.

Şekil 8: Orta Doğu ülkelerinin bölge içinden tedarik ettiği silahların toplam tedarikteki payının zamansal değişimi (Kesiksiz çizgiler Soğuk Savaş ve sonrası dönemdeki doğrusal eğilimi, kesikli çizgiler ise LOESS yöntemiyle yumuşatılmış yerel eğilimi göstermektedir. Düşey eksen doğal logaritma baz alınarak ölçeklenmiştir.)

Bununla birlikte bölge içi silah ticaretindeki bu yükseliş, mevcut çalışmanın analitik çerçevesinin tam olarak açıklayamadığı bir dinamığe işaret etmektedir. Çalışmada benimsenen ittifak teorisi eksenli yaklaşım, sistematik düzeydeki tedarik örüntülerini açıklamada işlevsel olmakla birlikte bölge içi tedarik ilişkilerini yönlendiren operasyonel prestij, kültürel-dilsel yakınlık, politik çıkarlar ve teknoloji transferi gibi özgül değişkenleri tam anlamıyla kavramak hususunda yetersiz kalmaktadır. Özellikle operasyonel başarısı kanıtlanmış sistemlerin yarattığı prestij etkisinin alıcı tercihlerini ne ölçüde şekillendirdiğinin ve bu etkinin geleneksel ittifak değişkenlerinden bağımsız olarak nasıl işlediğinin karşılaştırmalı vaka analizleriyle sınanması, söz konusu boşluğun kapatılmasına önemli katkılar sunabilecektir.

3.4.1 İsrail

Bölgenin en büyük silah ihracatçısı olan İsrail'in 2020-2024 yılları arasında Orta Doğu'dan gerçekleştirilen toplam silah ihracatının yaklaşık %52'sini tek başına karşılaması²⁹, ülkenin bölgesel savunma harcamaları içindeki ağırlığını açık biçimde ortaya koymaktadır. İsrail'in tehdit algıları doğrultusunda belirli alanlara yoğunlaşan seçici ve öncelikli bir tedarik stratejisi izlediği de görülmektedir. Nitekim İsrail'in toplam silah ihracatının %48'ini hava savunma ve füze sistemleri oluşturmaktadır.³⁰ Bu yoğunlaşmanın temelinde, İran'ın balistik füze ve insansız hava aracı kapasitesi ile Hamas, Hizbullah ve Husiler gibi aktörlerin oluşturduğu çok katmanlı tehdit ortamı yatmaktadır. Söz konusu tehdit algısı çerçevesinde İsrail; Arrow, Barak, Davud Sapanı ve Spyder gibi sistemlerden oluşan katmanlı bir hava savunma mimarisi inşa etmiş, bunları çeşitli çatışmalarda test etme imkânı yakalamış ve böylece hava savunma sistemlerinde önemli bir tedarikçi ülke konumuna erişmiştir.

Bununla birlikte İbrahim Anlaşmaları'nın 2020 yılında hayata geçirilmesiyle birlikte İsrail ile Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve Fas arasında başlayan normalleşme süreci, savunma ve güvenlik alanındaki iş birliği kanallarını canlandırmıştır. Bu çerçevede İsrail'in bölge içi silah ve teknoloji transferlerindeki payında gözlemlenen artış eğilimi, özellikle siber güvenlik sistemleri ve insansız hava araçları alanlarında somutlaşmaya başlamıştır. Ancak 7 Ekim 2023'te tırmanan çatışma ortamı ve Gazze'de sürdürülen soykırımın bölge kamuoyunda neden olduğu kırılma, bu normalleşme sürecini fiilen askıya almıştır. Söz konusu gelişmeler, İsrail ile Arap ülkeleri arasında kurumsal bir derinliğe kavuşamamış olan bölge içi savunma iş birliği ağlarının ne denli kırılğan bir zemine oturduğunu açıkça gözler önüne sermiştir.

3.4.2 Türkiye

Türkiye son yıllarda kaydettiği savunma sanayi atılımlarıyla küresel ölçekte öne çıkan tedarikçilerden biri haline gelmiştir. 2020-2024 yılları arasında Orta Doğu'dan yapılan toplam silah ihracatının yaklaşık %28'ini gerçekleştiren Türkiye, İsrail'den farklı olarak bölge ülkelerine yönelik sürdürdüğü ihracat performansı ile dikkat çekmekte ve toplam silah satışlarının yaklaşık üçte birini Orta Doğu ülkelerine gerçekleştirmektedir.³¹ Bu yönüyle Türkiye, ithalatçı yönünün yanı sıra ihracat ilişkileriyle bölgesel ittifak dinamiklerini şekillendiren çift yönlü bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Özellikle ABD'nin bölgede azalan etkisiyle birlikte ortaya çıkan ve diğer aktörler tarafından tam anlamıyla doldurulamayan güç boşluğu, Türkiye açısından silah satışlarını artırmaya ve bu satışlar üzerinden kurumsallaşmış ittifak ilişkileri geliştirmeye elverişli bir fırsat alanı sunmaktadır. Türkiye'nin insansız hava araçları

29 "Recent Trends in International Arms Transfers in the Middle East and North Africa | SIPRI", 10 Nisan 2025, <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2025/recent-trends-international-arms-transfers-middle-east-and-north-africa>.

30 "Israel Sets New Record in Defense Exports: Over \$14.7 Billion in 2024 | Homepage", Ministry of Defense, erişim 14 Mayıs 2026, <https://mod.gov.il/en/press-releases/press-room/israel-sets-new-record-in-defense-exports-over-147-billion-in-2024>.

31 "Recent Trends in International Arms Transfers in the Middle East and North Africa | SIPRI".

başta olmak üzere geliştirdiği sistemlerin sahada kanıtlanmış performansı, bölge ülkeleri nezdinde güvenilir ve etkin bir tedarikçi olarak konumunu güçlendirirken savunma iş birliğini daha geniş kapsamlı stratejik ortaklıklara dönüştürme potansiyelini de beraberinde getirmektedir.

Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik silah satışlarının sürdürülebilirliği açısından ihracat portföyünün dar tabanlılığı dikkat çeken bir risk faktörü olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin bölgeye yönelik satışları büyük ölçüde insansız hava araçları ve zırhlı araçlar üzerinde yoğunlaşmakta ve bu durum müşteri ülkelerin Türkiye'ye olan stratejik ilgisinin tek bir platformun operasyonel etkinliğiyle sınırlı kalması riskini beraberinde getirmektedir. Nitekim silah tedarik ilişkilerinin bir ittifak niteliğine dönüşebilmesi için alıcı ülkenin tedarikçi ülke ile ortak doktrin ve sistemik entegrasyon süreçlerine girmesi de kritik bir öneme sahiptir. Oysa sınırlı çeşitte silah sistemlerine dayanan ve kolaylıkla ikame edilebilir nitelikteki satışlar bu derinliği sağlamak konusunda eksik kalabilmektedir. Bu risklerin aşılması açısından Türkiye'nin izleyebileceği en etkili strateji, ihracat portföyünü kara, deniz ve elektronik harp sistemlerini de kapsayacak biçimde çeşitlendirmek ve müşteri ülkelerle ortak üretim, teknoloji transferi ve eğitim anlaşmaları aracılığıyla daha derin bir savunma sanayi entegrasyonu tesis etmek konusundaki adımları hızlandırmak olacaktır.

3.4.3 İran

2020–2024 döneminde Orta Doğu'ya yönelik silah transferlerinin %7,2'sini gerçekleştiren İran, İsrail ve Türkiye'nin ardından bölgenin üçüncü büyük silah ihracatçısı konumunda yer almaktadır.³² Bu dönemde İran'ın silah ihracatı özellikle bölgesel vekil ağlarına yönelik gerçekleşmiştir. Ukrayna'daki çatışma sürecinde Rusya'ya Shahed insansız hava araçları ve balistik füze transferleri gerçekleştirmesiyle birlikte İran, küresel ölçekte de dikkat çeken bir silah tedarikçisi konumuna gelmiştir.³³ Söz konusu silah tedarikleri, İran savunma sanayiinin uluslararası yaptırım rejimine karşın geliştirdiği üretim kapasitesinin bir göstergesi olması bakımından ayrıca değerlendirilebilir.

Bu gelişmelere rağmen İran'ın bu alandaki etkinliğinin belirgin biçimde zayıfladığı öne sürülebilir. Suriye'de Esad rejiminin çöküşü ve Hizbullah'ın ağır kayıplar vermesi, İran'ın bölgesel vekil ağını ciddi ölçüde tahrip etmiş ve bu gelişme, silah transfer kanallarını ve stratejik erişim rotalarını önemli ölçüde daraltmıştır. Buna ek olarak İsrail ve ABD ile yaşanan savaş sürecinde meydana gelen kayıplar, İran'ın hem kendi caydırıcılığını hem de dışa yönelik silah tedarik kapasitesini oldukça olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, İran'ın bölge içi silah ticaretindeki ağırlığının önümüzdeki dönemde daha ciddi yapısal gerilemeler yaşayacağı öngörülebilir.

3.4.4 Birleşik Arap Emirlikleri

Bölgede dikkat çekici bir diğer aktör olarak öne çıkan Birleşik Arap Emirlikleri, son yıllarda savunma sanayine yönelik kapsamlı yatırımları ve artan silah ihracatı performansı ile bölgesel güvenlik dinamiklerinde giderek daha belirleyici bir rol üstlenmektedir. Öyle ki BAE, 2020-2024 yılları arasında Orta Doğu'nun toplam silah ithalatının %5,3'ünü karşılamıştır.³⁴ Bu oran ilk bakışta mütevazı görünse de BAE menşeli silahların Libya ve Yemen gibi bölgesel çatışma ortamlarında etkin kullanımı tablonun gerçek ağırlığını daha net ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra BAE'nin Mısır'a yönelik silah tedarikindeki belirgin rolü de iki ülke arasındaki ittifak ilişkisinin seviyesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

32 "Recent Trends in International Arms Transfers in the Middle East and North Africa | SIPRI".

33 Marie Jégo ve Chloé Hoorman, "Shahed drones, the symbol of Russia-Iran cooperation", World, Russia, *Le Monde*, 18 Mart 2026, https://www.lemonde.fr/en/international/article/2026/03/18/shahed-drones-are-a-symbol-of-cooperation-between-tehran-and-moscow_6751549_4.html.

34 "Recent Trends in International Arms Transfers in the Middle East and North Africa | SIPRI".

Önümüzdeki dönemde ise BAE'nin savunma sanayi yatırımlarının ve silah satışları üzerinden kurulan ittifak ilişkilerinin daha da derinleşmesi beklenmektedir. BAE'nin EDGE Group çatısı altında oluşturduğu savunma sanayi ekosistemi, insansız hava araçları, siber güvenlik ve elektronik harp sistemleri gibi yüksek teknolojili alanlarda yatırımlarını artırmaktadır. Bu kapasitenin potansiyel ihracat boyutuna taşınmasıyla birlikte BAE'nin bölgesel silah pazarındaki payını ve stratejik ağırlığını artırması beklenebilir. Bu bağlamda Türkiye ile gelişmeye başlayan savunma teknolojileri iş birliği, önümüzdeki dönemin en dikkat çekici dinamiklerinden biri olma potansiyeline sahiptir.

Türkiye'nin sahada kanıtlanmış insansız hava araçları ve operasyonel deneyimi ile BAE'nin finansal derinliği ve olgunlaşan teknoloji üretim kapasitesinin bir araya gelmesi, bu iki aktör arasındaki ilişkinin ticari bir tedarik çerçevesinin ötesine geçerek stratejik bir işbirliği boyutu kazanma potansiyelini barındırmaktadır. Bununla birlikte söz konusu iş birliğinin önünde yapısal kısıtların varlığı göz ardı edilmemelidir. Türkiye ile BAE'nin Orta Doğu'nun çeşitli çatışma alanlarında birbirine karşıt safları tercih etmiş olması, iki ülke arasında henüz aşılmamış bir stratejik güven açığına işaret etmektedir. Bu itibarla savunma alanındaki yakınlaşmanın stratejik bir ittifaka dönüşmesi, teknik ve ticari uyumun ötesinde kapsamlı bir siyasi mutabakatı da gerektirmektedir. Mevcut konjonktürde bu koşulun ne ölçüde sağlanabileceği ise belirsizliğini korumaktadır.

4. İstatistiki Analiz ve Bulgular

Bir önceki bölümde gerek veri görselleştirmeleri gerek tekil silah ticaretleri üzerinden küresel ölçekte değişen düzen parametrelerinin Orta Doğu özelinde silah ticaret örüntülerine ne yönde etki ettiğini tespit etmeye çalıştık. Her ne kadar işbu analiz örüntülerin genel yapısını ortaya koymakta kendi başına kıymetli olsa da, betimsel düzlemde elde edilen bulgular bir rastlantı sonucu mu ortaya çıktığı, yoksa gerçek bir bulgu mu olduğu konusundaki şüpheleri tek başına defetmekte yeterli değildir. Ne var ki görsel örüntüler, eğilimlerin yönü ve genel şekli hakkında güçlü ipuçları sunmakla birlikte, gözlemlenen kırılmaların gerçek bir yapısal dönüşüme mi yoksa zaman serisindeki olağan dalgalanmalara mı atfedilmesi gerektiği sorusunu kendi başına yanıtlayamamaktadır. Bu ihtiyaca binaen bu bölümde, önceki kısımda betimsel olarak ortaya konan örüntüler, istatistiki modelleme çerçevesinde yeniden ele alınarak yukarıda gözlemlenen trend değişikliklerinin sahilliğini test etmek hem de etki büyüklüklerini rakamsal olarak ifade edebilmek amacıyla sayısal bir analize başvurulmuştur.

İstatistik analizin altyapısını oluşturan veri seti, yukarıdaki analizimizde olduğu gibi SIPRI Silah Transferleri Veritabanı'ndan derlenmiştir. Analiz birimi yıl-tedarikçi düzeyinde tanımlanmış; bağımlı değişkenler ise üç farklı boyutu kapsayacak biçimde inşa edilmiştir. İlk olarak, ABD'nin Orta Doğu silah pazarındaki ağırlığı iki ayrı operasyonelleştirmeyle ölçülmüştür: (i) anlaşma sayısı bazlı pay (yıllık bazda bölgeye yönelik tüm tedarik anlaşmaları içinde ABD kaynaklı anlaşmaların oranı) ve (ii) hacim bazlı pay (TIV üzerinden hesaplanan yıllık ABD payı). Aynı hacim bazlı operasyonelleştirme, SSCB ve Rusya birleştirilerek tek bir tedarikçi olarak ele alındığı seri için ve iki süper gücün birleşik payı için de tekrarlanmıştır. İkinci ölçüt, alıcı ülke başına düşen ortalama tedarikçi sayısıdır; bu değişken, her alıcı-yıl ikilisi için tekil tedarikçi sayısının hesaplanmasının ardından yıl bazında ortalaması alınarak elde edilmiş ve "bilinmeyen tedarikçi" kayıtları dışarıda bırakılmıştır. Üçüncü ölçüt, bölge içi tedarikçi payıdır; yıllık toplam bölgesel TIV içinde bölge devletlerinin birbirine yaptığı satışların oranı hesaplanmış ve değişkenlerin çarpık dağılımı nedeniyle logaritmik dönüşüme tabi tutulmuştur. Sıfır gözlem bulunan yıllar için, logaritmik dönüşümde tanımsızlık doğurmaması adına gözlemlenen minimum logaritma değeri atanmıştır.

Çalışmanın betimsel düzlemde ortaya koyduğu örüntülerin niceliksel olarak doğrulanması ve büyüklüklerinin tespit edilmesi amacıyla Soğuk Savaş'ın bitişi bir kesintili regresyon (*regression discontinuity*) eşiği olarak modellenmiştir. Bu yaklaşım, küresel sistemde 1989–1991 arasında yaşanan dönüşümü bir kırılma noktası olarak ele alarak söz konusu eşiğin hem ani sıçramalar hem de eğim değişimleri biçiminde tedarik örüntüleri üzerindeki etkilerini aynı analitik çerçevede değerlendirme imkânı sunmaktadır. Modelde her bağımlı değişken için dört temel katsayı tahmin edilmiştir: Soğuk Savaş döneminin temel düzeyini gösteren sabit terim, eşik anındaki ani sıçramayı yakalayan Soğuk Savaş'ın Bitişi değişkeni, Soğuk Savaş dönemindeki yıllık eğilimi ölçen yıl katsayısı ve Soğuk Savaş sonrası dönemde eğimin nasıl değiştiğini gösteren etkileşim terimi. Nihai olarak, tahmin denklemi şu biçimi almaktadır:

	Tedarik Anlaşmalarında ABD'nin Oranı	Tedarikte ABD'nin Oranı	Tedarikte Rusya'nın Oranı	ABD ve SSCB/Rusya'nın Tedarikte Oranı	Ülke Başına Ortalama Tedarikçi Sayısı	Bölge İçi Tedarik Oranı (log)
(Sabit)	0.28834*** (0.029)	0.35731*** (0.056)	0.31509*** (0.051)	0.73189*** (0.056)	3.06275*** (0.149)	-6.69810*** (0.504)
Soğuk Savaşın Bitişi	0.18269*** (0.043)	0.16764*** (0.079)	-0.18553*** (0.072)	-0.07088*** (0.082)	-0.87431*** (0.223)	-1.12739* (0.738)
Yıl	0.00044 (0.001)	0.00182 (0.003)	-0.00300 (0.002)	0.00326 (0.002)	0.03833*** (0.006)	0.06879*** (0.020)
Soğuk Savaşın Bitişi x yıl	-0.00385** (0.002)	-0.00682** (0.004)	0.00274 (0.004)	-0.00913** (0.004)	-0.00139 (0.011)	0.09657*** (0.035)
N	76	71	69	76	73	76
R ²	0.381	0.157	0.422	0.135	0.522	0.616

Tablo 1: Kesintili Regresyon (Regression Discontinuity) Sonuçları. Yıldızlar istatistiksel anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

* $p < 0.1$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 D_i + \beta_2 (Y_{i1} - 1990) + \beta_3 D_i (Y_{i1} - 1990) + \varepsilon_i$$

Burada D_i , yıl 1990'a eşit veya büyükse 1, aksi halde 0 değerini alan kukla (*dummy*) değişkendir; β_1 kesim noktasındaki seviye sıçramasına, β_3 ise eğitim kırılmasına karşılık gelmektedir. Zaman serisi yapısının doğurduğu ardışık bağımlılığa karşı güçlü çıkarım sağlamak amacıyla standart hatalar Newey-West heteroskedastisite ve otokorelasyon-tutarlı varyans-kovaryans matrisi ile hesaplanmıştır. Anlamlılık testleri, $n - 4$ serbestlik dereceli t dağılımı kullanılarak yürütülmüştür. Tabloda raporlanan altı sütun, yukarıda tanımlanan altı bağımlı değişkene karşılık gelmektedir.

Hesaplanan her katsayının yanında raporlanan p değeri, söz konusu katsayının gerçekte sıfır olduğu (yani Soğuk Savaş'ın bitişinin ilgili tedarik göstergesi üzerinde hiçbir etki bırakmadığı) varsayımı altında, eldeki örnekte gözlemlenen büyüklükte ya da daha uç bir katsayı elde etme olasılığını ifade etmektedir. Buna göre düşük bir p değeri, gözlemlenen ilişkinin rastlantısal dalgalanmaya atfedilmesinin güçleştiğini ve dolayısıyla katsayının sıfırdan farklı olduğu sonucuna varmak için yeterli kanıt bulunduğunu göstermektedir. Sosyal bilim yazınındaki yerleşik eşikler doğrultusunda bu çalışmada $p < 0.01$ düzeyi katsayının güçlü biçimde anlamlı olduğunu, $p < 0.05$ düzeyi konvansiyonel anlamlılık eşliğinin sağlandığını, $p < 0.1$ düzeyi ise yalnızca marjinal bir anlamlılığa işaret etmektedir; bu sonucunu, ilgili etkinin yönü ve büyüklüğü hakkında bir ipucu vermekle birlikte tek başına güçlü bir çıkarım dayanağı oluşturmamaktadır. $p > 0.1$ durumunda ise gözlemlenen katsayının sıfırdan istatistiksel olarak ayırt edilemediği, yani eşik anında anlamlı bir kırılma tespit edilemediği anlaşılmalıdır.

Önceki bölümlerde teorik ve münferit örnekler üzerinden ele alınan, istatistiki analizin bulgularıyla büyük ölçüde doğrulanan noktalar şunlardır:

- Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ABD, Orta Doğu silah pazarında rakipsiz bir konuma yükselmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölge devletlerinin uzun yıllar başvurduğu alternatif tedarik kanalı çökmüş, ileri teknoloji ürünü silah sistemlerine erişim neredeyse istisnasız biçimde Washington'un belirlediği teknoloji rejimine bağlanmıştır. Bu manzara, tek kutuplu düzenin asimetrik bağlanma mantığının bölgesel tezahürüdür. ABD'nin rakipsiz konumu, salt ticari hacmin ötesinde bölgesel güvenlik düzenini tasarlama kapasitesinde somutlaşmıştır. Kesintili regresyon bulguları bu yapısal kırılmayı doğrular niteliktedir: Soğuk Savaş'ın bitışı, ABD'nin tedarik anlaşmalarındaki payında yaklaşık 18 puanlık ($\beta = 0.18$; $p < 0.01$), gerçekleşen tedarikteki payında ise yaklaşık 17 puanlık ($\beta = 0.17$; $p < 0.01$) anlamlı bir sıçramaya karşılık gelmektedir.
- 2000'li yılların ortalarından itibaren tek kutupluluğun aşınma sürecine girmesiyle birlikte ABD, Orta Doğu silah pazarındaki baskın konumunu giderek kaybetmeye başlamıştır. Bölge devletleri ise çok kutuplu düzenin tipik davranış kalıbına uygun olarak tedarikçi yelpazelerini çeşitlendirme arayışına girmiştir. Bu çeşitlendirme, salt ticari hesapların ötesinde, devletlerin değişen güç dengeleri içinde tek bir tedarikçiye bağımlı kalmaktan kaçınma refleksinin bir tezahürüdür. Sonuç olarak Orta Doğu'da daha rekabetçi, çok aktörlü bir silah pazarı oluşmuş ve buna eşlik eden akışkan ittifak örüntüleri belirginleşmeye başlamıştır. Bu kademeli erozyon istatistiki olarak da görünür hale gelmektedir: Soğuk Savaş sonrası döneme ilişkin etkileşim katsayıları, ABD'nin payının yıllık bazda hem tedarik anlaşmalarında ($\beta = -0.004$; $p < 0.05$) hem de gerçekleşen tedarikte ($\beta = -0.007$; $p < 0.05$) anlamlı biçimde negatife döndüğünü göstermektedir.
- Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Rusya, Soğuk Savaş boyunca Orta Doğu'da örülen silah tedarik bağlarını sürdürme kabiliyetini büyük ölçüde yitirmiştir. Moskova'nın bölgede Mısır, Suriye, Irak ve Libya gibi devletlerle onlarca yıl boyunca inşa ettiği derin tedarik ilişkileri, ani ve sert bir kırılmayla zayıflamıştır. Bu boşluk,

bölgenin tedarik haritasının ABD lehine yeniden çizilmesinin de zeminini oluşturmuştur. İstatistiki bulgular söz konusu sert kopuşu desteklemektedir: Soğuk Savaş'ın bitişi, Rusya'nın Orta Doğu silah pazarındaki payında yaklaşık 19 puanlık ($\beta = -0.19$; $p < 0.01$) anlamlı bir düşüşe karşılık gelmektedir.

- Rusya'nın bölgeye yönelik silah satışları zaman içinde stabil bir düzeyde kalmış, Rusya tek kutupluluğun etkisinin azalmasıyla ortaya çıkan boşluğu dolduramamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ivme kaybeden Rusya'nın Orta Doğu'ya yönelik silah satışları, Suriye'de Esad yönetimine verilen askeri desteğe rağmen bölgenin geneline yayılacak bir etkiye neden olmamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak Rusya, ABD'nin bölgedeki ağırlığının zaman içinde azalmasıyla açılan boşluğu doldurmak bir yana, payını dahi artıramamıştır. Böylelikle Rusya'nın bölgeye yönelik silah satışları sınırlı bir düzeyde sabit olarak kalmıştır. Nitekim Rusya'nın payına ilişkin Soğuk Savaş sonrası etkileşim katsayısı ($\beta = 0.003$) istatistiksel olarak anlamlı bir toparlanma eğilimine işaret etmemekte; başlangıçtaki sert düşüşün ardından düz bir seyir izlediği görülmektedir.
- Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, özellikle 2000'li yıllarla birlikte ABD ve Rusya'nın Orta Doğu silah pazarındaki kümülatif payı belirgin bir gerileme trendine girmiştir. Soğuk Savaş boyunca bölgeye yönelik silah satışları, dönemin çift kutuplu yapısının doğal bir yansıması olarak Washington ve Moskova ekseninde şekillenmiş; iki süper gücün bölgedeki toplam pazar payı %80 düzeyine ulaşmıştır. Bu yoğunlaşma, çift kutuplu düzenin derinleşme mantığının tipik bir tezahürüdür: bölge devletleri, ait oldukları kampın lider gücüyle kapsamlı tedarik ilişkileri kurmayı, çeşitlendirmenin doğuracağı maliyetlere tercih etmiştir. Önce Sovyetler'in çöküşü, ardından ABD'nin görelî aşınmasıyla birlikte bu iki güç merkezli yapı dağılmış ve Orta Doğu devletlerinin çeşitlendirme arayışlarının bir neticesi olarak pazar parçalı bir görünüme bürünmüştür. Modelin tahminleri bu örüntüyü desteklemektedir: ABD ve SSCB/Rusya'nın birleşik payının Soğuk Savaş dönemindeki ortalama düzeyi yaklaşık %73 ($\beta = 0.73$; $p < 0.01$) olarak tahmin edilmektedir. Eşik anında bu birleşik paya ilişkin sıçrama katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p > 0.1$); bu ABD'nin yükselişinin SSCB/Rusya'nın çekilişini telafi ederek iki kutbun toplam ağırlığını kısa vadede koruduğunu gösteren teorik açıdan anlamlı bir bulgudur. Birleşik payın asıl çözülüşü ise sonraki yıllara yayılan kademeli bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır: Soğuk Savaş sonrasında bu payın yıllık eğimi anlamlı biçimde negatife dönmektedir (etkileşim $\beta = -0.009$; $p < 0.05$).
- Soğuk Savaş boyunca ABD ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu silah pazarındaki payları ters yönlü bir seyir izlemiş, bir tarafın kazandığı zemini diğeri kaybetmiştir. Başlangıçta yükselişte olan Sovyet payı, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın ardından tersine dönmüş; bu kırılma noktasından itibaren ABD bölgedeki payını istikrarlı biçimde artırırken Moskova gerilemiştir. Bu zıt yönlü hareket, çift kutuplu düzenin sıfır toplamlı saflaşma mantığının tipik bir tezahürüdür. Tek kutupluluğun aşınmasıyla birlikte ise ilişkinin yönü değişmiş, ABD ve Rusya'nın payları eş zamanlı biçimde gerilemeye başlamıştır. İki eski kutbun ortak düşüşü, yeni tedarikçilerin yükselişine ve Orta Doğu ittifak mimarisinin çok kutuplu bir dönüşüm sürecine girdiğine işaret etmektedir.
- Tek kutupluluğun aşınmasıyla birlikte ABD'nin Orta Doğu silah pazarında bıraktığı boşluk, beklenenin aksine geleneksel Avrupalı tedarikçiler tarafından doldurulamamıştır. Almanya, Birleşik Krallık ve Fransa için açılan fırsat penceresi, bu ülkelerin sınırlı sınai kapasitesi, ihracat denetim rejimlerinin getirdiği siyasi kısıtlar ve bölge devletlerinin tedarikçi tercihlerinde aradığı çok katmanlı stratejik ortaklık beklentilerini karşılayamamaları nedeniyle anlamlı bir paya dönüşmemiştir. Avrupalı aktörlerin pazar payındaki sınırlı genişleme, bu ülkelerin bağımsız bir kutup olma kapasitesinden ziyade ABD'nin teknoloji ve standardizasyon rejimine eklenmiş ikincil tedarikçiler konumunda kaldıklarını ortaya koymaktadır.

- 1990 sonrasında Orta Doğu'da bölge içi aktörlerin silah satışlarındaki pazar payı kayda değer bir yükseliş sergilemiştir. 1990 yılı sonrasında İsrail, Türkiye, İran ve BAE gibi bölge aktörlerinin Orta Doğu ülkelerine yönelik silah satışlarında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. 1980'li yıllarda oldukça düşük oranlarda gerçekleşen bölge içi silah tedariki, Soğuk Savaş sonrasında ve özellikle ABD hakimiyetindeki tek kutuplu dönemin sona ermesiyle birlikte hız kazanmıştır. Regresyon bulguları bu hızlanmayı net biçimde göstermektedir: Bölge içi tedarik oranının (logaritmik ölçek) yıllık eğimi, Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte pozitif yönde ve anlamlı biçimde keskinleşmektedir (etkileşim $\beta = 0.097$; $p < 0.01$). Modelin açıklayıcı gücü de bu örüntü için görece yüksektir ($R^2 = 0.62$).
- Orta Doğu'da ülke başına düşen ortalama silah tedarikçisi ülke sayısı, Soğuk Savaş'ın son evresinde belirgin bir artış kaydederken tek kutupluluk döneminde gerilemiş, çok kutupluluk sürecine girilmesiyle birlikte ise yeniden yükselişe geçmiştir. Orta Doğu'ya silah tedarik eden ülkelerin sayısı, Soğuk Savaş'ın yoğunlaştığı 1960'lı yıllarda yaşanan düşüşün ardından yükselişe geçmiş ve bu artış eğilimi Soğuk Savaş'ın son dönemine dek sürmüştür. Soğuk Savaş'ın son evresinde ve 1990 sonrasında şekillenen tek kutuplu düzende ABD'nin silah pazarındaki hakimiyetini pekiştirmesiyle eş zamanlı olarak Orta Doğu'ya silah tedarik eden ülkelerin sayısında da belirgin bir gerileme yaşanmıştır. 2000'li yılların ortalarından itibaren ABD'nin tek kutuplu hakimiyetinin zayıflamasıyla birlikte yeni aktörlerin Orta Doğu'ya yönelik silah tedarikinde giderek daha etkin bir konuma geçmesi, bu dönemde ülke başına düşen ortalama tedarikçi ülke sayısını yukarı yönlü bir seyre sokmuştur. İstatistiki bulgular bu üç evreli örüntüyü destekler niteliktedir: Soğuk Savaş döneminde ülke başına ortalama tedarikçi sayısı yıllık bazda anlamlı biçimde artarken ($\beta = 0.038$; $p < 0.01$), Soğuk Savaş'ın bitişi bu sayıda yaklaşık 0.87 puanlık anlamlı bir düşüşe ($\beta = -0.87$; $p < 0.01$) karşılık gelmiştir.

5. Sonuç

Orta Doğu'ya yönelik silah tedarik ilişkileri sistemik perspektiften incelendiğinde, kutupluluk dinamikleriyle uyumlu olarak birbirinden belirgin biçimde ayrılan üç ana dönemin varlığından söz etmek mümkündür. İlk olarak Soğuk Savaş'ın çift kutuplu ortamında öngörülebilir ve ittifak ilişkileriyle tutarlı bir tedarik örüntüsü göze çarpmaktadır. Bu dönemde silah satışlarının dönemin çift kutuplu yapısına paralel olarak ABD ve Sovyetler Birliği tarafından domine edildiği görülmektedir. Ayrıca bu iki süper gücün silah tedariki bölgedeki müttefikleriyle büyük ölçüde örtüşen bir dağılım sergilemektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından şekillenen tek kutupluluk döneminde ise uluslararası sistemdeki güç dağılımının bölgesel silah satışı verilerine doğrudan yansıdığı görülmektedir. ABD bu dönemde küresel konumuyla paralel olarak Orta Doğu'nun tartışmasız biçimde en etkin silah tedarikçisi konumuna yükselmiş ve bölge ülkelerinin ittifak anlayışları ABD merkezli bir eksen etrafında yeniden şekillenmiştir.

2000'li yılların ortalarından itibaren ABD'nin aşınan tek kutuplu rolü, bölgeye yönelik silah satışı örüntülerine de açıkça yansımıştır. Bu süreçte ABD'nin bölgeye yönelik silah satışlarındaki payı belirgin biçimde azalmış ancak Rusya, Çin, Avrupa ülkeleri ve yükselen yeni aktörler de dahil olmak üzere hiçbir tedarikçi ortaya çıkan stratejik boşluğu tam anlamıyla dolduramamıştır. Rusya özellikle Ukrayna Savaşı'nın ardından başta Suriye olmak üzere müttefik ilişkisini sürdürdüğü ülkelerdeki varlığını ve silah tedarik ilişkilerini kaybetmiş, Wagner aracılığıyla Libya ve Sudan'daki etkinliğini artırmaya çalışmışsa da bu girişimler kalıcı bir silah tedarik ağına ve istikrarlı ittifak ilişkilerine dönüşmemiştir. Çin ise artan ekonomik ağırlığını ve bölgesel diplomatik etkinliğini silah satışlarına ve ittifak taahhütlerine yansıtmakta güçlük çekmeye devam etmektedir. Geleneksel Avrupalı güçler, Soğuk Savaş döneminde yitirdikleri tedarik ağlarını tam anlamıyla onaramamış ve bölge ülkeleriyle kapsamlı ittifak ilişkileri kurma konusunda sınırlı bir pozisyonda kalmıştır. Bu genel tablonun bir istisnası olarak İtalya, silah tedarikinde ortaya çıkan boşluğu doldurmaktan hala çok uzakta olsa da, diğer Avrupalı aktörlerin aksine bölgeye yönelik silah tedarikini artırmakta ve potansiyel ittifak ilişkilerinin zeminini hazırlayan somut adımlar atmaktadır.

Tek kutupluluğun sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan ve dış aktörler tarafından tam anlamıyla doldurulamayan bu güç boşluğu, bölge içi aktörler açısından önemli bir stratejik fırsat alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda İsrail, Türkiye, İran ve Birleşik Arap Emirlikleri söz konusu fırsatı değerlendirme potansiyeli yönüyle dikkat çeken bölgesel aktörler olarak öne çıkmaktadır. İsrail, sahada kanıtlanmış hava savunma sistemleri ve siber güvenlik teknolojileriyle bölgenin önde gelen silah ihracatçısı konumundadır. Bununla birlikte İsrail'in bölge ülkeleriyle ilişkilerinin 7 Ekim'in ardından keskin biçimde bozulması ve İbrahim Anlaşmaları ile başlayan normalleşme sürecinin fiilen askıya alınması, askeri teknolojisindeki üstünlüğünü kapsamlı bir tedarik ilişkilerine dönüştürme olasılığını önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır.

İsrail'in bu kısıtı, Türkiye'yi bölgesel tedarik ağlarında ayrıcalıklı bir konuma taşımaktadır. Sahip olduğu savunma sanayi yatırımları ve bölge ülkeleriyle halihazırda kurduğu silah tedarik ilişkileriyle öne çıkan Türkiye, bu ilişkileri derinleştirip kalıcılaştırma konusunda kayda değer bir potansiyele sahiptir. Bu potansiyelin altında yatan stratejik avantaj yalnızca teknolojik kapasiteden ibaret değildir; Türkiye'nin bölge ülkeleriyle paylaştığı coğrafi yakınlık, kültürel ve tarihsel bağlar ile ABD ve İsrail'in aksine bölge kamuoyları nezdinde sahip olduğu görece olumlu meşruiyet zemini de bu konumlanışın bileşenleri arasında değerlendirilmelidir. Bunlara ek olarak, Türk savunma sanayinin Karabağ, Libya, Suriye ve Ukrayna gibi farklı operasyonel sahalarda kanıtlanmış performansının yarattığı prestij etkisi, bölge ülkelerinin Türkiye'yi yalnızca bir ticari tedarikçi olarak değil aynı zamanda güvenilir bir savunma ortağı olarak konumlandırmasını kolaylaştırmaktadır.

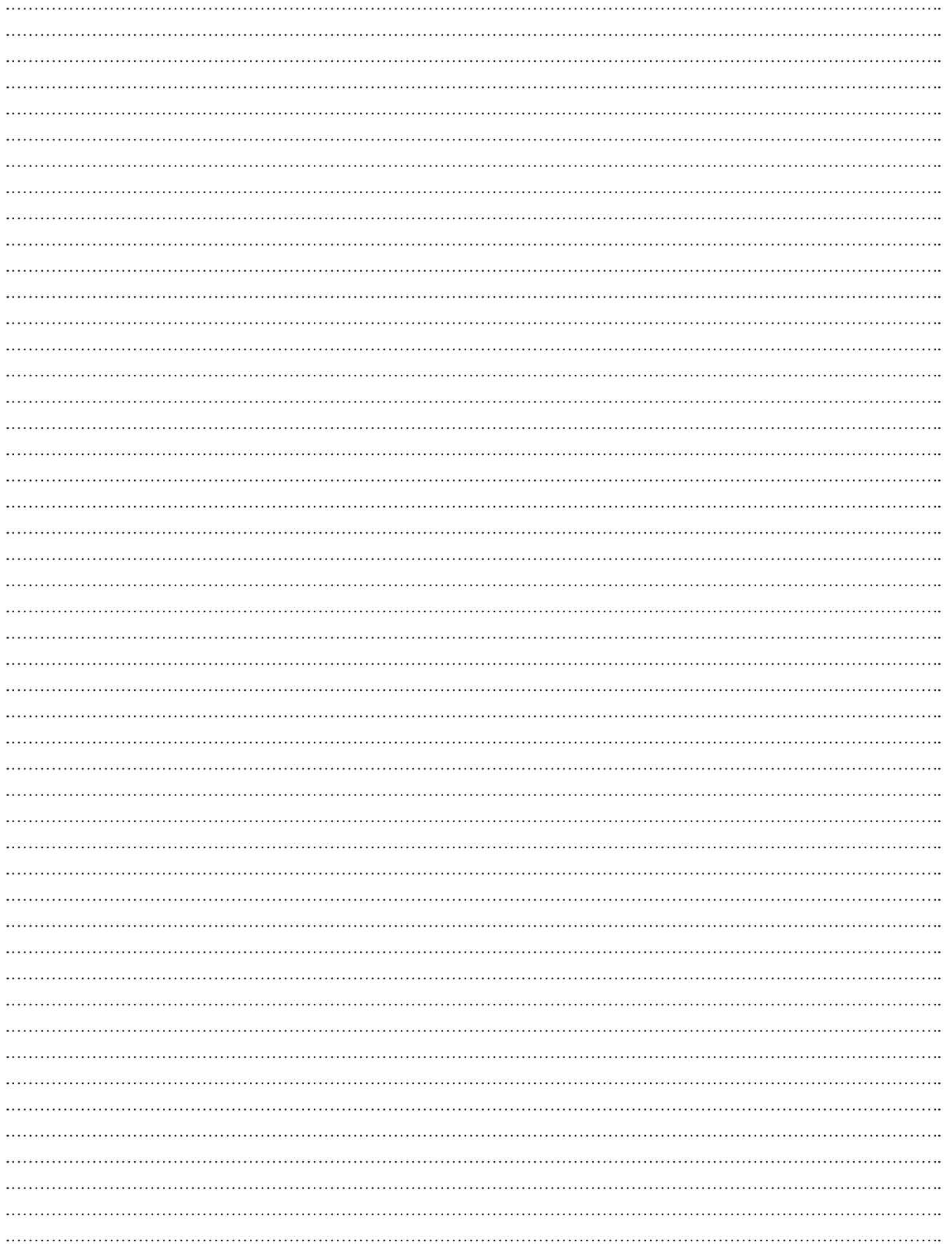
Diğer yandan, çalışmanın merkezinde yer alan kutupluluk-tedarik örüntüsü ilişkisi göz önüne alındığında, bu potansiyelin mükemmeliyetle aktüelize edildiği senaryoda dahi Türkiye'nin Orta Doğu silah piyasasını tek başına domine eden bir aktör olarak ortaya çıkması belli engellere tabidir. Küresel çok kutupluluktan tevellüt eden çeşitlendirme baskısı sebebiyle, bölge devletlerinin silah portföylerini çok sayıda tedarikçi arasında bölme eğilimi öngörülebilir gelecekte sürecektir. Çalışmanın istatistikî bulgularının da işaret ettiği üzere ülke başına ortalama tedarikçi sayısının yeniden artış eğilimine girmesi, bölgesel pazarın yapısal olarak çok aktörlü bir konfigürasyona yöneldiğini göstermektedir. Bu konfigürasyonun yakın gelecekte tersine dönmesini bekletecek herhangi bir sistematik değişim gözlemlenmemektedir. Bu sebeple, bölge devletlerinin çeşitlendirme stratejisini bilinçli bir riskten korunma mekanizması olarak benimsemiş olması, herhangi bir tek tedarikçinin pazara tam anlamıyla hâkim olmasını yapısal düzeyde engelleyen bir baskı unsuru oluşturmaktadır.

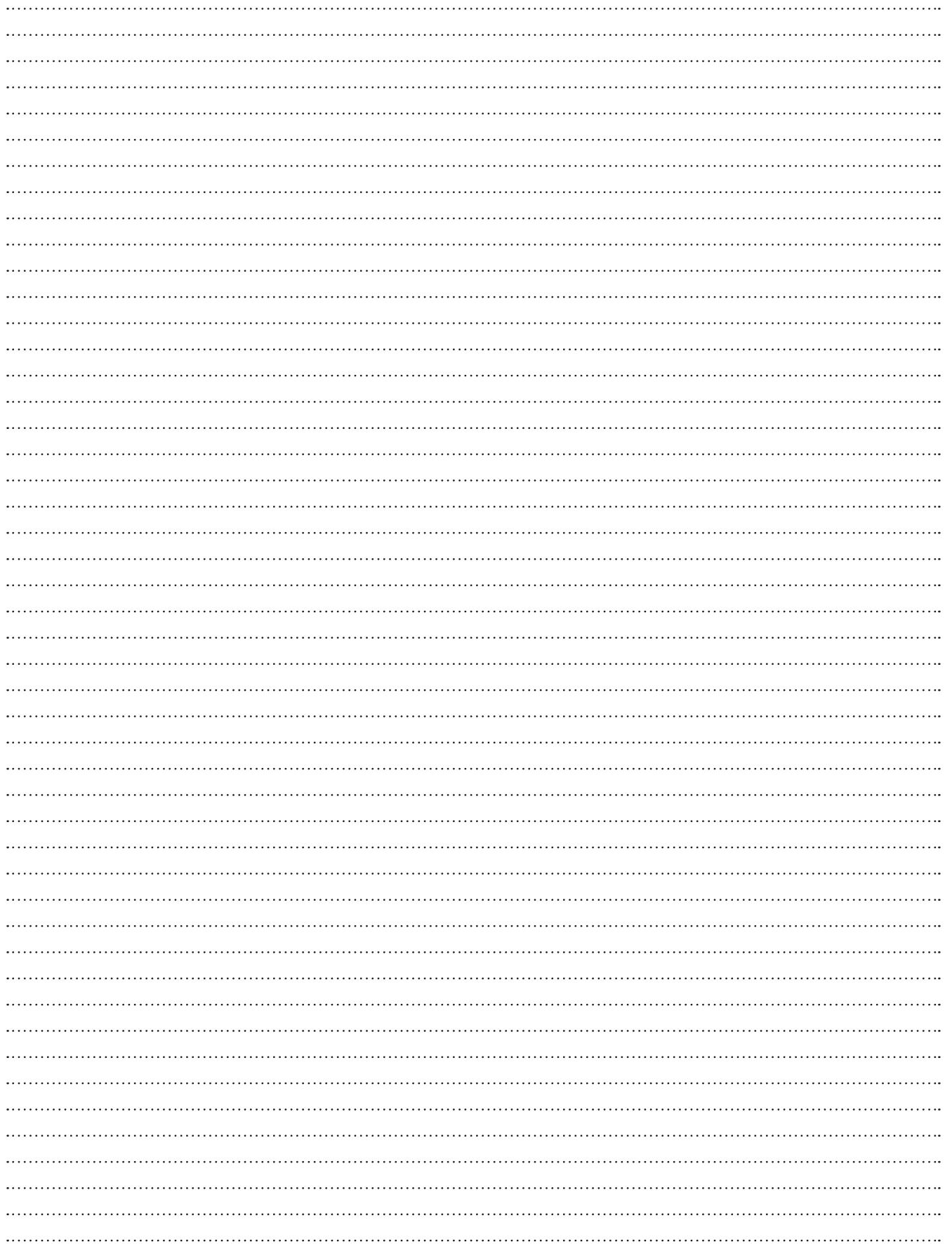
Bu çerçevede çok kutuplu yeni düzen, Türk savunma sanayii için iki yönlü bir tablo ortaya koymaktadır. Kısa vadede, geleneksel büyük güçlerin bıraktığı boşluk ve bölge ülkelerinin çeşitlendirme arayışı, Türkiye'ye pazar payını genişletmek ve silah satışlarını stratejik ortaklıklara taşımak için tarihsel olarak nadir bir fırsat penceresi sunmaktadır. Uzun vadede ise aynı çok kutuplu yapı, hiçbir tedarikçinin pazarın geneline kalıcı biçimde hâkim olamayacağı bir cam tavan teşkil etmektedir. Türkiye'nin bu cam tavanı kırması, askeri teknolojik kapasitesinin yükselen trendini korumasına bağlı olduğu kadar küresel çok kutuplu düzenin bölge ülkeleri nezdinde oluşturduğu siyasi güvensizlik hissini doğru diplomatik araçlarla giderme kabiliyetine bağlıdır.

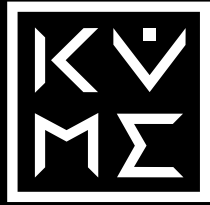
Kaynakça

- Abbasov, Namig, ve Emil A. Souleimanov. "After Assad: How Russia Is Losing the Middle East". *Middle East Policy*, sy. 32 (2025): 109-22. <https://doi.org/10.1111/mepo.70005>.
- Amara, Jomana, ve Raymond Franck. "The United States and its defense industries". İçinde *The Economics of the Global Defence Industry*. Routledge, 2019. <https://doi.org/10.4324/9780429466793>.
- Arab News. "Russia Writes Off \$4.74 Billion of Algeria's Debt". 11 Mart 2006. <https://www.arabnews.com/node/281633>.
- Brooks, Stephen G., ve William C. Wohlforth. "The Myth of Multipolarity: American Power's Staying Power". *Foreign Affairs* 102, sy. 3 (2023).
- Carnegie Endowment for International Peace. "U.S. Aid and Egypt: It's Complicated". 23 Ekim 2012. <https://carneгиеendowment.org/sada/2012/10/us-aid-and-egypt-its-complicated>.
- Garcia-Herrero, Alicia. *What the war in Iran means for China*. Bruegel, 2026. <https://www.bruegel.org/analysis/what-war-iran-means-china>.
- George, M., K. Djokic, Z. Hussain, P. D. Wezeman, ve S. T. /SIPRI Wezeman. *Trends in International Arms Transfers, 2025*. 9 Mart 2026.
- Holtzman, Benjamin M. "China in the Middle East". Council on Foreign Relations, 04 Mart 2025. <https://www.cfr.org/articles/china-middle-east-february-2025>.
- "Italy lifts arms embargo from Saudi Arabia amid Yemen peace efforts". *Middle East Monitor*, 01 Haziran 2023. <https://www.middleeastmonitor.com/20230601-italy-lifts-arms-embargo-from-saudi-arabia-amid-yemen-peace-efforts/>.
- Jégo, Marie, ve Chloé Hoorman. "Shahed drones, the symbol of Russia-Iran cooperation". World, Russia. *Le Monde*, 18 Mart 2026. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2026/03/18/shahed-drones-are-a-symbol-of-cooperation-between-tehran-and-moscow_6751549_4.html.
- Kirkpatrick, Jeane J. "Dictatorships & Double Standards". *Commentary Magazine*, 01 Kasım 1979. <https://www.commentary.org/articles/jeane-kirkpatrick/dictatorships-double-standards/>.
- Krauthammer, Charles. "The Unipolar Moment". *Foreign Affairs* 70, sy. 1 (1990): 23-33. <https://doi.org/10.2307/20044692>.
- Liska, George. *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*. The Johns Hopkins University Press, 1962.
- Mearsheimer, John J. "Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order". *International Security* 43, sy. 4 (2019): 7-50. https://doi.org/10.1162/isec_a_00342.

- Ministry of Defense. "Israel Sets New Record in Defense Exports: Over \$14.7 Billion in 2024 | Homepage". Erişim 14 Mayıs 2026. <https://mod.gov.il/en/press-releases/press-room/israel-sets-new-record-in-defense-exports-over-147-billion-in-2024>.
- Mitchell, Min, ve Jim Snyder. "How China Became the Middle East Economic Power". *Alhurra*, 17 Aralık 2025. <https://alhurra.com/en/9003>.
- Monteiro, Nuno P. "Unrest Assured: Why Unipolarity Is Not Peaceful". *International Security* 36, sy. 3 (2011): 9-40.
- Morgenthau, Hans J. *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf, 1949.
- Pakistan Eyes Multi-Billion Dollar JF-17 Export Boom Amid Global Interest*. t.y. Erişim 14 Mayıs 2026. <https://thediplomat.com/2026/01/pakistan-eyes-multi-billion-dollar-jf-17-export-boom-amid-global-interest/>.
- Partners, Andaman. *China Dominates Global Crude Oil Demand | ANDAMAN PARTNERS*. 23 Ekim 2025. <https://andamanpartners.com/2025/10/china-dominates-global-crude-oil-demand/>.
- Posen, Barry R. "From unipolarity to multipolarity: transition in sight?" İçinde *International Relations Theory and the Consequences of Unipolarity*, editör G. John Ikenberry, Michael Mastanduno, ve William C. Wohlforth. Cambridge University Press, 2011. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511996337.010>.
- "Recent Trends in International Arms Transfers in the Middle East and North Africa | SIPRI". 10 Nisan 2025. <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2025/recent-trends-international-arms-transfers-middle-east-and-north-africa>.
- "Russia Struggles to Find a Response to U.S.–Israel Attack on Iran - Jamestown". Erişim 14 Mayıs 2026. <https://jamestown.org/russia-struggles-to-find-a-response-to-u-s-israel-attack-on-iran/>.
- Schumann, Anna. "US Announces \$60 Billion Arms Sale to Saudi Arabia". *Center for Arms Control and Non-Proliferation*, 20 Ekim 2010. <https://armscontrolcenter.org/us-announces-60-billion-arms-sale-to-saudi-arabia/>.
- "Secretary Marco Rubio with Megyn Kelly of The Megyn Kelly Show". *United States Department of State*, 30 Ocak 2025. Erişim 14 Mayıs 2026. <https://www.state.gov/secretary-marco-rubio-with-megyn-kelly-of-the-megyn-kelly-show/>.
- Singer, J. David. "Reconstructing the correlates of war dataset on material capabilities of states, 1816–1985". *International Interactions*, sy. 14(2) (1988): 115-32. <https://doi.org/10.1080/03050628808434695>.
- Snyder, Glenn H. "The Security Dilemma in Alliance Politics". *World Politics* 36, sy. 4 (1984): 461-95. <https://doi.org/10.2307/2010183>.
- Tucker, Jonathan B. "The Rollback of Libya's Chemical Weapons Program". *The Nonproliferation Review* 16, sy. 3 (2009): 363-84. <https://doi.org/10.1080/10736700903255060>.
- Wagner, R. Harrison. "What was Bipolarity?" *International Organization* 47, sy. 1 (1993): 77-106.

ARAŞTIRMA